

<p>قیمت اشتراک سالیانه در ایران یک تومان ♦ در سایر ممالک پنج فرانک</p>	<h1 style="font-size: 2em;">کافه</h1> <p style="font-size: 1.5em;">۱۳۲۴</p>	<p>این روزنامه هر دو هفته یکبار نشر میشود ♦ عنوان مراسلات Redaktion Kaveh: Berlin-Charlottenburg. Leibnizstr. 64</p>
<p>* * * سہشنبہ ۵ خرداد ماہ ۱۲۸۸ یزدگردی = ۹ محرم ۱۳۳۷ هجری * * * Jahrg. 3 • Nr. 31 32 • 15. Oktober 1918 * * *</p>		

استمهال در اقساط قروض ایران

چندی پیش سالنامہ رسمی انگلیسی سنہ ۱۹۱۷ میلادی موسوم بہ «The Statesman's year-Book 1917» فهرستی از قروض خارجی دولت ایران درج کرده بود و در آن فهرست قروض ایران را بقرارداد ذیل تعداد میکند:

آنجہ فلأ بردمہ دولت ایران باقی است بلیرہ انگلیسی	مبلغ اصلی بلیرہ انگلیسی	قروض
۳'۹۷۳'۰۰۴	۴'۵۵۰'۱۰۰	منقول از ستون پیش ...
۲۵۵'۷۹۹ لیره و ۶ شلینگ و ۸ پفس	۳۱۴'۲۸۱ لیره و ۱۶ شلینگ و ۴ پفس	۳ - قرض ہندی بتزیل صدی پنج ...
۱'۲۴۶'۸۷۵	۱'۲۵۰'۰۰۰	۴ - قرض بانک شامشاهی بتزیل صدی پنج ...
۴۹۰'۰۰۰	۴۹۰'۰۰۰	۵ - مساعده‌های انگلیسی از سنہ ۱۹۱۲ تا ۱۹۱۴ میلادی بتزیل صدی ہفت
۳۶۰'۰۰۰	۳۶۰'۰۰۰	۶ - مساعده‌های انگلیسی سنہ ۱۹۱۵ و ۱۹۱۶ میلادی
۶'۳۲۵'۶۷۸ لیره و ۶ شلینگ و ۸ پفس	۶'۹۶۴'۲۸۱ لیره و ۱۶ شلینگ و ۴ پفس (۱)	

قروض	مبلغ اصلی بلیرہ انگلیسی	آنجہ فلأ بردمہ دولت ایران باقی است بلیرہ انگلیسی
۱ - قروض روسی بتزیل صدی پنج سال ۱۹۰۲ و ۱۹۰۰ میلادی ...	۳'۴۳۹'۰۰۰	۳'۱۴۷'۵۶۴
۲ - قروض روسی یک کاسہ شدہ بتزیل صدی ہفت سال ۱۹۱۱ میلادی	۱'۱۱۱'۱۰۰	۸۲۵'۴۴۰
مجموع ...	۴'۵۵۰'۱۰۰	۳'۹۷۳'۰۰۴

(۱) حاصل جمع از روی صورتی کہ در دست ماست عینا توشہ شد ولی صحیح آن ۴-۱۶-۶'۹۶۴'۲۸۱ است.

سالنامه مذکور در ذیل این حساب میگوید:

«حسابهای فوق صورتی از آنچه دولت ایران بایستی مقروض باشد تصویر میکند وگرنه اقساط لازم الأداء بواسطه تنزل عایدات گمرکات که محل و ضمانت تأدیة آنهاست هنوز تماماً پرداخته نشده. مثلاً از بابت قرض شماره ۲ از ماه ژوئیه فرنگی ۱۹۱۴ (۷ شعبان - ۸ رمضان ۱۳۳۲) باین طرف چیزی تأدیة نشده. از این قرار قرض حقیقی بالغ به ۹۵۹۷۲۵ لیره است (بجای ۸۲۵۰۴۴۰ لیره). تفصیل قرض شماره ۶ هم از این قرار است که در ماه سپتامبر فرنگی ۱۹۱۵ (۲۱ شوال - ۲۱ ذی القعدة ۱۳۳۳) دولت انگلیس مصمم شد که بایران بتوسط یک مساعده دیگری مبلغ ۳۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی ماهانه ابتدا از ماه ژانویه فرنگی ۱۹۱۵ (۱۴ صفر - ۱۵ ربیع الاول ۱۳۳۳) رعایت و کمک بکند. این مساعده باستانی ۲۳۰۰۰۰ لیره کاملاً پرداخته شده. در خصوص مدت این مساعده که تاکی این ماهانه مداومت خواهد داشت و یا در خصوص ترتیب پس دادن این وجه هنوز هیچ قراری داده نشده است.»

چون تعمیری که سالنامه مزبور از این ماهی ۳۰۰۰۰۰ لیره اخیری کرده بکلی با ترتیب حقیقی آن فرق دارد لهذا مناسب دانستیم که شرح مختصری راجع باین مسئله درج کنیم.

مسئله ماهی ۳۰۰۰۰۰ لیره که در زمان جنگ بدولت ایران عاید میشد بعنوان قرض نبوده بلکه بعنوان استمهال در اقساط قروض و باسم «مُراتریوم»^(۱) بوده و تفصیل آن از این قرار است که بواسطه اختلالی که در امور مالیة ایران از حیث عایدات و مالیات و غیره بسبب جنگ دنیائی و عملیات دول محارب در خاک ایران روی نمود دولت ایران از اوایل جنگ بصد استفاده از حق استمهال (مُراتریوم) افتاده و موافقت دولتهای روس و انگلیس را طلبید که تأدیة اقساط استهلاک و تنزیل قروض خود را در مدت جنگ موقوف داشته و آنچه که هم از اول جنگ باینطرف گرفته شده مسترد دارند. و بدین مقصود در ۱۳ رجب ۱۳۳۳ یادداشتی بآن دولتها فرستاده و در ضمن تقاضای چند مسئله اساسی دیگر مهلت در تأدیة اقساط قروض را نیز تا ۲۱ شعبان ۱۳۳۶ خواش کرد. در ۱۸ رجب یعنی ۵ روز بعد دولت ایران باز یک یادداشت دیگر برای توضیح این فقره بدو دولت فرستاد و در آن تقاضا کرد که عایدات گمرکات دولت که فعلاً کمتر از ۲۰۰۰۰۰۰ تومان بود تا ۲۱ شعبان ۱۳۳۶ بکلی بدولت ایران واگذار شود و اقساط معوقه استهلاک قروض دولت با تنزیل آن پس از تاریخ مزبور تأدیة شود.

بعد از یک سال مذاکره و مکاتبه آن دو دولت بدو خواستند این موافقت را بعنوان مساعده (آوانس)^(۲) بعمل آورند و در مقابل آن تقاضاهائی بنمایند. دولت ایران این ترتیب را که مضمّن قبول بعضی شرایط بود نپذیرفت. بالأخره دو دولت در زمان رئیس الوزرائی میرزا حسن

خان مستوفی الممالک در نتیجه ملاقات مفصلی که مشار الیه در ۲۱ شوال ۱۳۳۳ از سفیر روس و ۲۲ شوال همان سال از سفیر انگلیس کرد بقبول تعویق اقساط قروض راضی شده بموجب مراسله مورخه ۸ ذی الحجة ۱۳۳۳ سفارت انگلیس و مراسله مورخه ۱۸ ذی الحجة ۱۳۳۳ سفارت روس تقاضای دولت ایران را پذیرفتند بدین قرار که از طرف دولتهای خود اظهار کردند که آنچه از عایدات گمرک از بابت اقساط قروض پرداخته میشد از ۵ جمادی الأولى ۱۳۳۳ که مصادف باعید نوروز ایران است^(۱) یعنی قریب هفت ماه پیش از انعقاد این قرار داد تا یک ماه بعد از صلح عمومی ماه بماه بجزائره دولت عاید گردد و تعهد کردند که اقساط هفت ماه گذشته را هم که از گمرک در یافت داشته اند بتدریج مسترد دارند و لهذا اسم آن را «استمهال شامل بر ماضی»^(۲) گذاشتند ولی دو دولت شرط کردند که از وجوه گمرکات که بمصرف تأدیة اقساط بایستی برسد فقط آن مقدار با اختیار دولت ایران میگذارند که از ماهی ۳۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی تجاوز نکند باین ملاحظه که در موقع انعقاد قرار داد استمهال میزان متوسط مبلغ قسط ماهیانه استهلاک و تنزیل قروض تقریباً ۱۶۶۰۰۰۰ تومان بود که معادل ۳۰۰۰۰۰ لیره میشد^(۳). لکن طولی نکشید که لیره انگلیسی تنزل فاحش کرد و بانک شاهنشاهی که از طرف دو دولت مأمور پرداخت وجوه استمهال بود باستناد همین قید ۳۰۰۰۰۰ لیره در قرار داد و بدون توجه بمفهوم حقیقی آن و موقع انعقاد قرارداد همیشه وجه استمهال را بقیمت ۳۰۰۰۰۰ لیره میداخت و بدین قرار قسط استمهال ماه بماه تخفیف یافت و عاقبت به ۸۰۰۰۰۰ تومان و کمتر از آن نیز رسید.

از تاریخ انعقاد این قرار داد معادل همین ۳۰۰۰۰۰ لیره را بانک شاهنشاهی که از طرف هر دو دولت روس و انگلیس مأمور این کار بود در هشتم هر ماه فرنگی بدولت ایران میرسانید (باین معنی که عایدات گمرکات ایران که بموجب مقاوله نامه قروض ایران مستقیماً و تماماً بصندوق بانکهای روسی و انگلیسی وارد میشد و دو بانک مزبور هر ماهه یا شش ماهه از مجموع عایدات اقساط استقراضی خود را دریافت داشته و باقی

(۱) در متن مراسله جوابیه سفارت روس «از ۸ ماه مارس سال جاری تا یکماه بعد از جنگ» نوشته شده که آن تاریخ بحساب روسی مطابق با نوروز ایرانی میشود. لکن عجب در این است که در مراسله جوابیه انگلیس هم که صورت آن در روزنامه کوکب ایران شماره ۲۱ طبع شده باز «از ۸ ماه مارس سال جاری» نوشته شده که در این صورت ۱۳ روز قبل از نوروز و مطابق ۱۷ برج حوت میشود. و در یادداشتی که منشور الملک از طرف رئیس الوزرا در حدود غرة شوال ۱۳۳۵ برای استدلال و اثبات اینکه اقساط استمهال باید مطابق میزان اولی با تومان (تقریباً ۱۶۶۰۰۰۰ تومان) پرداخته شود نه مطابق میزان تسعیر ۳۰۰۰۰۰۰ لیره بدو سفارت داده راجع بمبداء تاریخ استمهال شامل بر ماضی بعبارت «از ۸ ماه ژانویه سال جاری تا یکماه بعد از انعقاد صلح» بیان میکند لهذا حقیقت امر کاملاً روشن نمیشود.

(۲) Moratorium retroactif

(۳) و مقصود آن بود که اگر گمرکات تا این میزان یا کمتر از آن وصول کرد کاملاً بدولت ایران برسد و اگر بیشتر وصول کرد فاضل آن مبلغ را دو دولت از بابت اقساط طلبهای خود مأخوذ داشته و محسوب دارند.

مانده را با اختیار و حواله دولت ایران می‌گذاشتند حالا بنا شد آن اقساط را که در موقع انعقاد قرارداد استمهال معادل تسعیر ۳۰٬۰۰۰ لیره بتومان بود از بابت طلب خود مأخوذ نداشته و بدولت رد کنند). لکن اقساط استمهالی هفت ماه سابق بر تاریخ قرارداد ذی الحجه ۱۳۳۳ را با آنکه در همان سند و قرار داد تمهید کرده بودند پرداخته و تملک کردند و دولت ایران ناچار بود متصل در این باب یاد آوری و اصرار بکند. عبد الحسین میرزای فرمانفرما در زمان رئیس الوزرائی خودش در ۳ ربیع الثانی ۱۳۳۴ و ولی خان سپهسالار اعظم در اوایل رئیس الوزرائی خودش در جمادی الأولى ۱۳۳۴ در این باره مکاتبه و اصرار کردند و نتیجه آن شد که دو دولت در ۱۸ جمادی الآخرة ۱۳۳۴ بموجب مراسله متحد المضمون از دولت ایران تقاضا کردند که یک هیئت تفتیش مالی مختلطی (کسیون) (۱) تشکیل کنند که این وجوه (اقساط استمهال سابق بر قرار داد) بتوسط آن صرف شود. اکبر میرزای صارم الدوله وزیر امور خارجه آن عهد در جوابی که بتاريخ ۲۳ جمادی الآخرة ۱۳۳۴ باین تقاضا داده تشکیل هیئت مختلط را برای نظارت در خرج پول استمهال قبول کرده و حتی این هیئت وزرای یمبالا از تقاضای دو دولت نیز بالاتر رفته و در جواب خودشان قید «شامل بر ماضی» را حذف کرده و بهمین واسطه حق تفتیش و نظارت هیئت مختلط معلوم را در کلیه وجوه استمهالی (نه اقساط سابق بر قرار داد چنانکه تقاضا شده بود) قبول کردند و سفارت روس در جوابی که بتاريخ ۲۴ جمادی الآخرة همان سال باین قبول نامه اکبر میرزا داده پس از اظهار نهایت شغف و تشکر فوراً عضو روسی هیئت مختلط را که دولت روس تعیین کرده یعنی مارک مودل (۲) کفیل امور بانک استقراضی را معرفی کرد. بدین ترتیب یک هیئت مختلط نظارتی برخلاف قوانین اساسی مملکت تشکیل یافته و در زیر ریاست هینسنس (۳) بلژیکی مدیر گمرکات ایران هر روز بتوسعه اقدار خود کوشید و از مسئله استمهال که مستوفی الممالک برای گشایش امور مالی ایران بتحصیل آن کامیاب شده بود از یمبالای جانشینان او نتیجه نامناسب و مضری پیدا شد. و از قراین چنان معلوم میشود که سپهسالار اعظم و اکبر میرزا پس از نوشتن مراسله مزبور بسفارت انگلیس و روس و دریافت جواب از آنها مشعر بر تعیین نمایندگان خودشان برای عضویت هیئت مزبور بصدد افتادند که تحصیل موافقت سایر اجزای هیئت وزراء نیز نموده و از آنها کتاباً سند هم‌رأی بودن و تصویب بگیرند زیرا بتاريخ ۲۵ جمادی الآخرة یعنی یک روز بعد از رسیدن جواب دو سفارت مبنی بر تشکر و تعیین نمایندگان خودشان هیئت وزراء جلسه مخصوصی برای شور در تصویب و یا رد تقاضای دو دولت در باب تشکیل هیئت مختلط و جواب کتبی دادن بدو سفارت در این باب تشکیل داده و پس از مذاکرات زیاد تصویب کردند که تقاضای دو سفارت قبول شود (یا سپهسالار و اکبر میرزا تصویب سایرین را گرفتند). و وزرای دیگر بی خبر از حقیقت واقعه بکاری که

بی اطلاع آنها انجام یافته بود رأی دادند. (۱) علاوه بر این باز از قراین مفهوم میشود در صورتی که تأدیة اقساط استمهال «شامل بر ماضی» را دو سفارت بتاريخ ۸ و ۱۸ ذی الحجه ۱۳۳۳ فقط برای چند ماه که از اول سال ایرانی (اول حمل = ۵ جمادی الأولى ۱۳۳۳) تا ۵ ذی القعدة ۱۳۳۳ (اول ماه سپتامبر روسی) که تاریخ مذاکره اخیر نتیجه بحث مستوفی الممالک با سفارت روس در این باب بود قبول کرده بودند گویا نظر بخواهش تازه هیئت وزرای سپهسالار اعظم و یا بجهت دیگری بعدها استمهال «شامل بر ماضی» تا اول سال ۱۹۱۵ میلادی (۱۴ صفر ۱۳۳۳) عطف برده شده و اقساط هشت ماهه سابقه را (صفر - شوال) پرداخته‌اند. بعد از چندی که اساس هیئت مختلط مالی استحکامی یافت و دولت روس و انگلیس موقع را مناسب و وزرای وقت را موافق دیدند بصدد توسعه اختیارات هیئت مختلط بر آمده و خواستند آنرا کاملاً یک هیئت نظارت تامه‌ای در مالیه مملکت با اختیارات فوق‌العاده بسازند شبیه بهیئت نظارت مالی که فرانسه و انگلیس در مصر پیش از شورش عراقی داشتند و بدین قرار یکبارہ مصمم شدند تغییرات اساسی در کار ایران داده آن مملکت را معنی در تحت حمایت خود در آورند و لهذا یادداشت مشترک الأفضائی مورخه غره ماه شوال ۱۳۳۴ (مطابق با غره ماه اوت فرنگی ۱۹۱۶ میلادی) (۲) بدولت ایران داده و تقاضا کردند که قوای نظامی و مالی ایران بدست آنها داده شود باین ترتیب که بواسطه یک صورت حکم دولتی که ضمیمه یادداشت خود کرده و صادر کردن آنچنان حکم رسمی را از دولت میخواستند تقاضا کردند که همه امور مالی ایران بالتعمام با اختیار مطلق هیئت مختلط مالی داده شود و علاوه روس و انگلیس در شمال و جنوب ایران قوای نظامی از ایرانیان در زیر اداره صاحب منصبان روس و انگلیس تشکیل دهند. عده این قشون را فعلاً ۱۱۰۰۰ نفر در جنوب قرار دادند که با صاحب منصبان انگلیس و تجهیزات انگلیسی از هر قبیل و پول انگلیس تا آخر جنگ حالیه تشکیل داده شود و در شمال هم از طرف روسها فوج قزاق ایرانی تا ۱۱۰۰۰ نفر افزوده شود کاملاً بهمان ترتیب. و ضمناً در مقابل این تقاضا وعده دادند که ماهانه ۲۰۰،۰۰۰ تومان بعنوان مدد خرج و اعانه بدولت ایران کارسازی کنند یعنی با اختیار هیئت مختلط مالی بگذارند. ولی خان سپهسالار اعظم (سپهدار سابق) هم که رئیس الوزرای وقت بود خودش شخصاً بدون تحصیل رأی هیئت وزراء و بیخبر از اعلیحضرت شاه در ۶ شوال ۱۳۳۶ جوابی بیادداشت مزبور نوشته و تکلیف دو

(۱) اسناد رسمی جلسه مزبور هیئت وزراء با اسم «جلسه ۲۵ جمادی الآخرة مطابق ۷ ثور» ذکر میکند. ۲۵ جمادی الآخرة ۱۳۳۴ مطابق است با ۲۹ آوریل ۱۹۱۶ فرنگی و جواب دولت ایران بدو سفارت بزبان فرانسه در ۲۷ آوریل فرستاده شده است لکن ۷ ثور مطابق ۲۷ آوریل است و چنان بنظر میاید که اگر سهوی در تاریخ شده باشد در تاریخ ماه عربی نشده است.

(۲) معلوم نیست این یادداشت که مورخه غره ماه اوت فرنگی است بجهت معروف بیادداشت چهارم ماه اوت شده و وزارت خارجه ایران همیشه و حتی خود سفرای روس و انگلیس هم آنرا با اسم بیادداشت چهارم اوت ذکر کرده‌اند.

استمهال به ۸۰۰۰۰۰ تومان رسیده بود علماً السلطنه در این باب سخت عنوان کرد که باید در موضوع استمهال بمفهوم حقیقی آن قرارداد عمل شود یعنی آنچه همان وقت بتومان پرداخته میشد که در واقع معادل کل عایدات گمرکات ایران بود همان مقدار پرداخته شود که معنی استمهال در کلیه اقساط قروض صادق آید نه آنکه فقط در یک قسمتی از اقساط (که معادل تسعیر سی هزار لیره باشد) استمهال بعمل آید و باقی را باز بانگهای روس و انگلیس از بابت اقساط قروض دریافت دارند. ضمناً دولت ایران هم بهمین جهت و هم بجهت خلاصی از هیئت مختلط که محض برای نظارت در وجوه استمهال منعقد بود اصلاً از یک ماه پیش از انفصال هیئت وزرای وثوق الدوله یعنی از ماه مه فرنگی ۱۹۱۷ (۹ رجب ۱۳۳۵) باین طرف از اخذ وجوه ماهانه استمهال امتناع کرده بود و هیئت وزرای علاء السلطنه هم که جانشین آنها شدند بهمان فراد وجوه استمهال را دریافت نکرده و مواجب و مقرری اجزای هیئت مختلط را هم نپرداخت. مذاکرات دولت با دو سفارت درباره اصلاح کار مبلغ اقساط استمهال برای بهم زدن میزان تسعیر سی هزار لیره و پرداخته شدن مبلغ اصلی موقع قرارداد بطول انجامیده و بجائی نرسید. هیچ یک از طرفین باستدلالات طرف متقاعد نشد و در این بین دو سفارت در ۷ ذی القعدة ۱۳۳۵ مراسله بدولت فرستاده و جدّاً خواستار تأدیة مواجب اجزای هیئت مختلط شدند که ظاهراً ماهی به ۴۰۰۰ تومان بالغ میشد. در جوابی که علماً السلطنه بتاريخ ۱۱ ذی القعدة ۱۳۳۵ باین مراسله داد جدّاً از پرداختن مواجب بهیئت که وجود آن بکلی برخلاف حیثیت و استقلال دولت است امتناع کرده و قبول آنرا خارج از امکان نامید. و اگرچه دو سفارت در مراسله جوابی بتاريخ ۳ ذی الحجة ۱۳۳۵ باز در این باب اصرار کرده و سعی نمودند دلایل دولت ایران را در آن خصوص رد کنند ولی هیئت وزرای علاء السلطنه تن بمذعیات آنها نداد و همین طور کار هیئت مختلط لنگ ماند و پس از انقلاب بالشویکی در روسیه معلوم است که اصرار روسها در دنبال کردن مسئله کمتر شد و همه بیحسابی و تعدی بهده انگلیس ماند که خود را حامی آزادی ملل ضعیف می شمارد و از آن تاریخ بعد هم چون هیئت دولت همیشه از وطن پرستان درجه اول مملکت تشکیل یافته بود مشکل است که پیشرفتی در کار هیئت مختلط مالی و اقساط استمهال برخلاف مصالح ایران شده باشد.

برگردیم بسر صورت قروضی که سالنامه انگلیسی میدهد در آنجا از صورت مزبور که مقدار باقی از هر یک از قروض ذکر شده اگر مقصود مقداری است که در تاریخ ثبت آن جدول فعلاً قرض دولت ایران بوده است (با ملاحظه آنکه اقساط قروض در زمان جنگ کاملاً پرداخته نشده) در آن صورت اقساط استمهال ماهی سی هزار لیره در آن مبلغ داخل است و شمردن آن صیغه جداگانه باطل و اگر مقصود آنست که در صورتیکه دولت ایران پرداخت اقساط قروض را بعنوان استمهال تمویق نمی انداخت و در سر موعد تأدیة میکرد باقی مانده هر یک از قروض مطابق صورت مزبور میشد در این صورت باید فقط

دولت را قبول کرد و بلا فاصله سیر پرسی سایکس^(۱) را ریاست قوای جنوب که بایست تشکیل شود معرفی کرد. در این بین اعلیحضرت همایونی سپهسالار را معزول فرموده و میرزا حسن خان وثوق الدوله را ریاست وزرا برگماشتند. وثوق الدوله ابتدا سعی کرد که این قرارداد مورخه ۶ شوال سپهسالار را با دوفسارت بهم بزند لکن در آنچه متعلق بتشکلات قشونی بود هیچ فایده نداد و هر دو دولت مخصوصاً انگلیسها بدون اعتنا با اعتراضات دولت ایران شروع بعملیات کرده و بتفصیلی که معلوم است قشون مزبور را بعنوان «پلیس جنوب» تشکیل دادند و بدبختانه وثوق الدوله نیز بالأخره مجبوراً این تشکلات را برسمیت شناخت بشرط آنکه بعد از جنگ قراری در ترتیب و تقیر آن داده شود لکن از آنطرف دولت ایران در شناختن اختیارات هیئت مختلط و دادن مالیه مملکت بدست آن تملک کرد و هر چه سفرای روس و انگلیس زور آوردند تن در نداد بالأخره در ۲۸ ربيع الأول ۱۳۳۵ آن دو سفارت یادداشت مشترک الأمضائی بدولت ایران فرستاده و گفتند که در صورتیکه در پنج ماه و نیم گذشته از تاریخ قرارداد ۶ شوال ۱۳۳۴ باینطرف این دو دولت اعانه ماهانه ۲۰۰،۰۰۰ تومانی مقرر را مرتباً بدولت ایران رسانیده اند و بتشکلات قشونی مذکور در قرارداد مزبور شروع کرده اند هنوز دولت ایران تکالیف راجعه بهیئت مالیه مختلط را انجام ن داده است و تهدید کردند که اگر تا ۸ ربيع الثانی ۱۳۳۵ دولت ایران این امر را انجام ندهد دیگر وجه ماهانه پرداخته نخواهد شد و اگر دولت باز بیشتر در احرای مواد قرارداد اتمام کند آنوقت دوفسارت رأی قطعی و آخری دولتهای خودشان را بایران ابلاغ خواهند کرد. دولت ایران در ۷ ربيع الثانی جوابی قطعی باین یادداشت داده و باز تقاضای دو دولت را رد کرده و مسئله را ختم نمود.

چنان بنظر میاید که از همان تاریخ دیگر ماهانه اعانه موقوف شد و دولت ایران هم زیر بار ترتیبات هیئت مختلط نرفت و بعد که هیئت وزرای مرحوم میرزا محمد علی خان علاء السلطنه^(۲) سر کار آمد دیگر بطریق اولی ابتدا زیر بار مضامین قرارداد منحوس نرفته هیئت مختلط را از کار انداخته که سهل است تشکلات قشون جنوب را هم نشناخت و نهایت جد و جهد را در بهم زدن آن بعمل آورد و نزدیک بکامیابی رسیده بود.

هیئت وزرای علاء السلطنه از روزیکه بسر کار آمد با کمال جد و استقامت فوق العاده شروع بسی در ابطال مضمون قرارداد سپهسالار مورخه ۶ شوال ۱۳۳۴ کرده و در برانداختن هیئت مختلط مالی سعی تمام کرد و چون بتدریج بواسطه تنزل فوق العاده نرخ لیره مبلغ اقساط استمهال هم که حد اکثر آن سی هزار لیره انگلیسی معین شده بود تنزل فاحش کرده و تقریباً ار ۱۶۶،۰۰۰ تومان نرخ زمان انعقاد قرارداد

Sir Percy Sykes (۱)

(۲) بموجب اخباریکه در جراید انگلیسی دیده شد علاء السلطنه در ۱۵ رمضان

۱۳۳۶ مرحوم شده است.

اقساط استقراض را بانک حق الزحمه میگیرد. در این قرض شرط شده بود دولت ایران تمام قروض خود را بخارج و از آنجمله قرض بانک شاهنشاهی (فقره ۱) و قروض دیگر خود یانک مزبور و بانک تجارتی بین الملل مسکو که شبهه در طهران داشت بپردازد. از اصل این قرض در غرّه ربیع الثانی ۱۳۳۶ که مطابق اول سال روسی ۱۹۱۸ است قریب ۲۱۰۶۲۳۶۲۲۲ منات قطع نظر از استمهال بر ذمه دولت باقی بوده است.

۳ - قرض طلای دوّم روسی سنه ۱۳۲۰ بمبلغ ۱۰۰۰۰۰۰۰ منات روسی.

این قرض در روزهای آخر سال ۱۳۱۹ یا اوایل ۱۳۲۰ عقد شده ولی فعلاً تعیین روز تاریخ انعقادش برای ما متسر نگردیده. این قرض در شرایط عیناً مثل قرض سابق روسی (فقره ۲) بود بجز آنکه یک امتیاز خارجی یعنی راه عرابه رو جفا و تبریز تا قزوین نیز جزو شرایط آن بود و پیش از ۲۴ محرم ۱۳۲۰ دولت ایران حق پس دادن نداشت و سالیانه ۵۱۴۰۰۰۶ منات و ۲۰ کیک برای تأدیه اقساط استهلاك اصل و فرع آن لازم بود. در غرّه ربیع الثانی ۱۳۳۶ که مطابق اول سال روسی ۱۹۱۸ است از اصل این قرض ۶۰۶۸۹۰۵۰۲ منات بر ذمه دولت باقی بود.

۴ - قرض طلای هندی سنه ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ بمبلغ ۲۹۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی.

این قرض بتزویل صدی پنجم و بی نزول یعنی صدی توسط بانک شاهنشاهی گرفته شده بضمانت و گروی عایدات شيلات سواحل بحر خزر و در صورت عدم کفایت آن عایدات پست و تلگراف ایران و در صورت عدم کفایت آن نیز عایدات گمرکات فارس و اهواز و بندر خلیج فارس. سالیانه ۲۳۰۲۷۰ لیره انگلیسی و ۷ شلینگ از بابت اصل و فرع آن بایستی کارسازی میشد. ظاهراً ۱۹۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی از این قرض یک مرتبه و ۱۰۰۰۰۰۰ لیره دیگر آن در سال بعد گرفته شده و بعد برای هر دو قسمت روی هم رفته (یعنی ۲۹۰۰۰۰۰ لیره) یک جا ترتیب و قرار داده و یک فقره قرض شده. تاریخ قرار داد این قرض ۲۰ ماه جمادی الآخره سنه ۱۳۲۲ است (مطابق غرّه ماه سپتامبر فرنگی ۱۹۰۴ میلادی (۱)) اقساط این قرض بایستی همه ساله در ۱۵ برج حمل (۴ ماه آوریل فرنگی) ادا میشد. ظاهراً این قرض بمدت ۲۰ ساله بوده و اقساط آن عملاً همه وقت از عایدات گمرکات جنوب پرداخته میشد. (۲)

۵ - قرض طلای هندی بتوسط بانک شاهنشاهی سنه ۱۳۲۸ بمبلغ ۳۱۴۰۲۸۱ لیره انگلیسی و ۱۶ شلینگ و ۴ پنس.

این قرض که در جزو صورت قروض در سالهای اخیر و سالنامه سابق الذکر درج است عین همان قرض سابق (فقره ۴) است که بعدها در سنه

(۱) این قرض باسبم قرض ۱۹۰۳ و ۱۹۰۴ میلادی معروف است و چون ماه و روز موقع اخذ هر کدام از دو قسمت در دست ما نیست بطور مسامحه بسالهای هجری ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ تحویل کردیم و ممکن است که پیش از این سالها واقع شده باشد چه که سنه ۱۹۰۳ میلادی از غرّه شوال ۱۳۲۰ و سنه ۱۹۰۴ میلادی از شوال ۱۳۲۱ شروع میشود.

(۲) با وجود آنکه بموجب شرایط قرض اول روسی (فقره ۲) حق استقراض از خارجه بدون اجازه روس از دولت ایران سلب شده بود معلوم نیست این قرض هندی بجه ترتیب انجام گرفته، آیا اجازه روس تحصیل شده یا آنکه شرط مزبور شامل این نوع قرضها نبوده است. لکن گمان میرود که سلب حق استقراض از ایران بدون رضای روس مخصوص قرضهای اسهامی ومدت طولی بوده و گرنه چنانکه از نطق لرد کرانبورن (Cranborne) در مجلس شورای ملی انگلیس در همان موقع استقراض اول روس مفهوم میشود دولت ایران حق دارد بترتیب تجارتی و شرایط مالی با خارجه حسابی داشته و قرار دهد.

مجموع اقساط استمهال ماهی سی هزار لیره را که بدولت ایران رسیده بوجوه باقی مانده مجموع قروض که مطابق صورت سالنامه ۵۰۹۶۵۰۶۷۸ لیره انگلیسی و ۶ شلینگ و ۸ پنس است افزود. بهر صورت اقساط استمهال قرض تازه نیست که «قراری در باب ترتیب تأدیه و استهلاك و مدت آن» لازم باشد و عجب آنست که با آنکه سالنامه مزبور در سال ۱۹۱۷ میلادی نشر شده فقط اقساط استمهال سال ۱۹۱۵ میلادی را (۲۶۰۰۰۰۰ لیره) داخل حساب کرده و اقساط استمهال سال ۱۹۱۶ میلادی را که باز بهمان اندازه میشود بحساب نیاورده است. باز عجب است که سالنامه مزبور هیچ اسمی از استمهال (مُراریوم) که روس و انگلیس هم آنرا بهمین اسم قبول کرده بودند نبرده و این وجهها مانند یک معاونت از جانب دولت انگلیس فقط قلمداد میکند (۱).

ما ذیلاً برای توضیح قروض ایران که بسیار پیچیده است صورت مختصری از تمام قروض ایران چه گذشته (که تأدیه شده) و چه حالیه (که هنوز باقی است) در اینجا درج میکنیم:

۱ - قرض ۱۳۰۹ از بانک شاهنشاهی برای ادای خسارت شرکت دخانیات (رزی) ۵۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی.

این قرض بواسطه آن بود که امتیاز انحصار دخانیات معروف به (رزی) که در ۲۸ رجب ۱۳۰۷ از طرف دولت ایران به تالیوت نام انگلیسی داده شده بود چون بواسطه مخالفت مردم و علماء پیش ترفته و در ۲۶ جمادی الاولی ۱۳۰۹ امتیاز نسخ شد صاحب امتیاز ادعای خسارت کرده و بالأخره پس از گفتگوهای زیاد در ۷ رمضان ۱۳۰۹ قطع شد که یک کرور لیره انگلیسی بصاحب امتیاز بعنوان خسارت داده شود. این مبلغ که بموجب قرارداد باید تا چهار ماه بمشار ایه پرداخته میشد در ۲۹ رمضان همان سال از بانک شاهنشاهی بتزویل صدی شش استقراض شد بمدت چهار ساله و بضمانت گمرکات جنوب ایران و فارس و بایستی باقساط شش ماهه اصلاً و فرعاً پرداخته شود. بقیه این قرض که در سنه ۱۳۱۷ تقریباً بالغ بر ۴۰۰۰۰۰۰ لیره بود از وجوه قرض روسی (فقره ۲) پرداخته شد.

۲ - قرض طلای اول روسی سنه ۱۳۱۷ بمبلغ ۲۲۰۵۰۰۰۰۰ منات روسی.

این قرض در ۱۸ رمضان ۱۳۱۷ مقوله شده از بانک استقراضی ایران بتزویل صدی پنجم و نزول پانزده در صد (نزول ۱۳ و یک ثلث در صد بود و یک و دو ثلث هم حق العمل که در نتیجه بدولت ایران ۸۵ در صد ماند) بمدت ۷۵ سال و بضمانت عایدات تمام گمرکات ایران باستثنای گمرکات فارس و خلیج فارس اخذ شده. قرض طلا است. سالیانه ۱۰۱۵۶۰۲۸۸ منات برای استهلاك اصل و فرع آن باید پرداخته شود و تا ۱۹ ذی الحجه ۱۳۲۷ حق پس دادن از ایران مسلوب بود. شرط شده بود که تمام عایدات گمرکات مزبور بصندوق بانک در طهران برسد و پس از وضع اقساط باقی بدولت ایران ردّ شود. در صورت ترسیدن مرتب اقساط قریب ۲۵ قمرآمورین روسی نظارت بگمرکات مزبور بایستی بکنند و اگر باز مرتب نشد خود روسها اداره کنند. دولت ایران تا وقتی که این قرض را پرداخته حق عقد استقراض از خارجه بدون رضایت روس نداشت (۲). صدی ربع هم از

(۱) در شماره ۲۰ کاوه در زیر عنوان «باز آغام حجت» شرحی راجع بهمین مسائل مندرجه در این مقاله نوشته شده که در بعضی مندرجات آن فرقی با این مقاله دارد ولی مندرجات همین مقاله صحیح تر است.

(۲) ظاهراً این شرط راجع بقرضهای اسهامی و دارای مدت طولانی (long terme) است و در ۲۶ ربیع الاول ۱۳۲۸ منسوخ شد.

المطالبه لازم الأداة (۱) بود و مجموع آن از همه جهت در نوروز ۱۳۲۸ مبلغ مذکور در فوق (۳۹۶۶۶۹۷ تومان) بالغ شده بود در ۱۶ ماه جدی الأولى سنه ۱۳۲۸ بموجب یک قرار نامه مشتمل بر ۸ ماده

بیانک استقراضی از همان بابت و بهمان تنزیل و قریب ۹۰۰۰۰۰۰ لیره بهمان عنوان نصر افغانستانی بومی مقروض است. لکن در مجلس شورای ملی جلسه مورخه ۳ جمادی الأولى ۱۳۲۹ مخبر کمیسیون مالیه فهم الملک اظهار داشته است که تنزیل این قروض جاری بانک شاهنشاهی پیش از یک کاسه شدن صدی ۹ و صدی ۱۲ و یکصدی هم صدی ۱۵ بوده که جمماً سالی زیاده از چهار صد هزار تومان از بابت تنزیل فقط داده میشد. همچنین گروهه المانی (Hugo Grothe) در کتاب (Zar Natur und Wirt- schaft von Vorderasien — I Persien) اگرچه در مقدار قرض و قسط سالانه آن خطا نموده که اولی را ۱۶۰۰۰۰۰۰۰ مارک و دومی را ۲۶۰۰۰۰۰۰ تومان ذکر میکند ولی تنزیل قروض را از صدی ۸ تا ۱۵ قلمداد میکند.

روزنامه تیس لندن مورخه ۱۴ ذی الحجه ۱۳۲۷ طلب بانک شاهنشاهی را از دولت ایران ۶۹۰۰۰۰۰ لیره و طلب بانک روسی را ۱۶۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی قلمداد کرده است.

(۱) بانک شاهنشاهی بموجب ضمیمه امتیازنامه خود معتقد بود که ثالث سرمایه ادا شده خود را (۲۴۳ ۳۳۳ لیره انگلیسی) بدولت ایران مساعد و قرض بدهد و لهذا آنچه زیادت بر این مبلغ از بانک گرفته شده بود عند المطالبه لازم الأداة بود چنانکه یک قره قرض عند المطالبه مظفر الدین شاه مبلغ ۷۰۷۰۰۰۰ تومان که مدتها بتأخیر افتاده بود در جدی الأولى ۱۳۲۵ شدت از طرف بانک مطالبه میشد و علاوه بر فرضها و حسابهای جاری مستقیم خود دولت بدعت بدهد پرداختن قروض اشخاص متفرقه نیز از آن اوقات بواسطه سستی مظفر الدین شاه جاری شده بود و قروض شعاع السلطنه و امیر بهادر و غیره منتقل بحساب دولت شده بود. ذیلاً دو قره صورترا که بانک شاهنشاهی در تواریخ مختلف از بابت حسابهای خود بادولت پیش پاد کرده است ثبت میکنیم:

- قرض دولت ایران بیانک شاهنشاهی ایران تا ۱۹ جمادی الأولى ۱۳۲۵ :-
- مجموع قروض تا ۱۹ جمادی الأولى ۱۳۲۵ . ۲۰۲۰۰۶۰۰ تومان
  - قروضی که محمد علی شاه در تبریز کرده . . . ۳۶۰۲۸۳ »
  - قرض دیگران که محمد علی شاه ضمانت کرده . ۲۷۰۷۱۵ »
  - شعاع السلطنه که دولت قبول کرده . . ۲۱۰۰۰۰۰ »
  - امیر بهادر . . . . . ۱۰۴۰۰۰۰ »
  - مشیر الدوله و غیره . . . . . ۶۵۰۰۰۰۰ »

(نقل از کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ - ۱۹۰۹ میلادی - مراسم ۳۲)

قرض دولت ایران بیانک شاهنشاهی :-

- قرض مستقیم دولت از بابت حساب جاری تا ۱۲ شعبان ۱۳۲۵ ۱۸۷۲۸۵۲ تومان
- پس افتاده تنزیل . . . . . ۵۲۰۰۹۸ »
- قرض دیگران که دولت قبول کرده . . . . . ۶۷۷ ۷۶۷ »
- قرض شخصی محمد علی شاه . . . . . ۷۷۰۵۱۷ »

(نقل از کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ - ۱۹۰۹ میلادی - مراسم ۴۵)

همه این قروض علاوه بر تنزیل قرض هندی بود و جمماً با تنزیل مزبور قریب ۲۷۵۰۰۰۰۰ تومان میشد که قریب ۲۴۷۰۵۰۰۰ تومان از آن فقط تنزیل بود. و در همان اوقات مجموع قروض دولت بیانک روس قریب ۲۰۵۰۰۰۰۰۰ تومان بود که از آن جمله تنها قریب بر ۲۶۱۰۰۰۰۰۰ تومان از بابت حساب جاری بوده است. بعد از تواریخ مزبور در فوق قریب ۱۵۰۰۰۰۰۰ تومان نیزیک قره طلبی است که بانک شاهنشاهی در مدت استبداد صغیر (۲۳ جمادی الأولى ۱۲۳۶ - ۲۴ جمادی الآخره ۱۳۲۷) بیداکرده بود اضافه شده و بعد از خلع محمد علی میرزا مانند سایر قروض او دولت ایران بدهد گرفت.

۱۳۲۸ در موقع یک کاسه کردن قروض جاری دولت بیانک شاهنشاهی (قره ۶) عوجب ماده هشتم آن قرارداد ثانیاً باین شکل افتاده یعنی بواسطه چند سال تأخیر در تأدیة اقساط آن (۱) دوباره مبلغ قرض از اصل اولی آن نیز بالاتر رفته و اصل و فرع آن با و جوه پس افتاده در نوروز سال ۱۳۲۸ (۹ ربیع الاول) معادل همین مبلغ جدید شده است. و در سنه مزبوره دوباره جمع بندی شده و ترتیب و قرار تازه دادند. این قرض بهمان ضمانت و تنزیل و نزول قره ۴ است مگر آنکه تا سه سال فقط تنزیل آن (۱۵۰۷۱۴ لیره انگلیسی و ۱ شیلینگ و ۱۰ پنس) بایستی پرداخته شود و پس از آن تاریخ از نوروز سال ۱۳۳۱ (۱۲ ربیع الثانی) تا ۱۵ سال باقساط مساوی اصل و فرع آن بایستی ماه بماه استهلاك شود (سالیانه ۳۰۰۲۷۸ لیره و ۱۲ شیلینگ و ۷ پنس) و در این مدت یعنی تا نوروز سال ۱۳۴۶ (۲۹ رمضان) دولت ایران حق پس دادن آنرا ندارد (۲). فقط در قرارداد تازه عایدات گمرکات جنوب ابتدا بنادیه اقساط قرض یک کاسه شده بانک شاهنشاهی سنه ۱۳۲۸ تخصیص شده و بعد از وضع آن اقساط بانک مجاز بوده از فاضل عایدات مزبوره در صورت عدم کفایت محل های ضمانت خود این استقراض (قره ۵) اقساط آنرا نیز بپردازد.

۶ - قرض قره یک کاسه شده قروض جاری بیانک شاهنشاهی

۳۰۳۹۶۶۹۹۷ تومان سنه ۱۳۲۸ .

دولت ایران در زمان مظفر الدین شاه متوالیاً قرض های کوچک و بزرگ میکرد و پس از قرض های روسی و هندی باز از بانک های روس و انگلیس مقیم طهران و صرافانهای بومی شروع بقرض کرده بعنوان حساب جاری متصل قرض های تکه تکه بتنزیل های گراف گرفت و بقدری اعتبار دولت رفته رفته کم شده و محل ضمانت قرض تمام شد که اواخر مبلغ های قرض کوچکتر و نالایق، گرو دستی و جنسی لازم، و تنزیل ها خیلی فاحش شد. از این قبیل قروض این قدر زیاد شد که علاوه بر قریب نه ملیون تومان از این تنگ قرضها بدو بانک مزبور باغلب صرافانهای بزرگ بومی نیز دولت مالیاتی مقروض شد و از صدی هشت تا صدی ۲۴ تنزیل میداد و از آنجمله قروض زیادی از همین قبیل و بهمین عنوان بتدریج بیانک شاهنشاهی پیدا شده بود که بجز قریب یک ملیون تومان آن (دویست هزار لیره انگلیسی) که بانک مزبور بموجب فصل دهم امتیازنامه خود مجبور بود از قرار تنزیل صدی هشت بدولت ایران قرض و یا مساعد بدهد بانی تنزیل های مختلف بوده و اغلب صدی ۹ و ۱۲ و ۱۵ تنزیل داشتند (۲). همه این قروض جاری و بی مدت که اغلب عند

(۱) دولت ایران در اوایل جمادی الآخره ۱۳۲۵ از دولت انگلیس خواهش کرد که در استهلاك اصل قرض هندی ۱۳۲۱ و ۱۳۲۲ سه سال مهلت بدهد که در آن سه سال فقط تنزیل ادا شود (قریباً ۱۳۶۰۱ لیره و ۹ پنس). دولت انگلیس در ۲۲ رجب همان سال این تکلیف را بدو شرط قبول کرد یکی آنکه دولت ایران در آینده اگر در صدد استقراض از خارجه باشد حق تقدم را با شرایط مساوی روس و انگلیس بدهد. دیگر آنکه دولت ایران امتیاز سکه زدن در ضربخانه دولتی را به هیچ کس ندهد و وارد کردن قره را آزاد بکند. از این قرار ظاهراً فقط دو قسط استهلاك اصل و فوع مطمئناً تأدی شده بود (۱۵ برج حمل از سالهای ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ = ۲ ماه آوریل فرانکی ۱۹۰۵ و ۱۹۰۶) و پس از آن تا نوروز سال ۱۳۲۸ (۹ ربیع الاول) که مبداء تواریخ جمع بندی ثانی یعنی قرض قره ۵ است چیزی از اصل ادا نشده و از تنزیل هم فقط یک ساله اول یعنی همان مبلغ سابق الذکر (قریباً ۱۳۶۰۱ لیره و ۹ پنس) که موعد ادای آن ۱۵ حمل سنه ۱۳۲۵ بود مدتی بعد از آن موعد (گویا در محرم ۱۳۲۶) ادا شده و بدین طریق مجموع مبلغ تنزیل دو سالی و بازده ماه ونیم با نفع مرکب متراکم و برقیه اصل اضافه و بمبلغ مذکور در متن بالغ شده بود.

(۲) در کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ مراسم ۳۴ که بتاریخ ۸ جمادی الآخره ۱۳۲۵ نوشته شده مذکور است که دولت ایران ۴۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی بیانک شاهنشاهی از بابت حساب جاری بتنزیل تقریبی صدی ۱۲ و ۵۰۰۰۰۰۰ لیره

فرض نابتی تبدیل کرده و بقیه را نقد کارسازی کردند. این فرض بتزئیل صدی هفت بود و اصل و قرع آن در ۱۵ سال باقساط سه‌هلالی ششماه ابتدا از ۶ رجب ۱۳۲۸ تا ۲۲ ذی الحجه ۱۳۴۳ پرداخته باید شود هر قسط ششماه از قرار ۲۲۶۲۲۷ تومن و ۹ قران و ۱۸ شاهی. محل ضمانت این فرض باز عایدات گمرکات ایران باستانای گمرکات فارس و خلیج فارس است (ولی پس از تأدیة اقساط قروض روسی سه ۱۳۱۷ و ۱۳۲۰ بمبلغ ۱۶۶۷۰۰۱۹۴ منات و ۲۰ کیک و مقرری قزاقخانه و مستمری شاه مخلوع و غیره بمبلغ ۵۱۰۷۰۰ تومن^(۱)) و در صورت عدم کفایت آن عایدات ضراً بخانه است. دولت ایران بعد از یک سال از تاریخ انعقاد قرار داد حق پس دادن این قرض را همیشه در آخر هر سال دارد یعنی در اول ماه ژوئیه روسی از هر سال مسیحی در صورت اخبار بیش از دو ماه می‌تواند رد کند. (۲) در سر هر ششماه موعده اقساط (غرة ژانویه و ژوئیه روسی) بانک پس از وضع قسط این استقراض و مبالغ سابق الذکر از کل عایدات گمرکات شمالی که پیش او جمع شده باقی‌را با اختیار دولت ایران مکذارد و از قرار صدی هفت بتزئیل منهدم.

۸ قرض اسهامی طلا در لندن توسط بانک شاهنشاهی سنه ۱۳۲۹ بمبلغ ۱٬۲۵۰٬۰۰۰ لیره انگلیسی.

بعد از اتمام حجت انگلیسی مورخه ۱۰ شوال ۱۳۲۸ بدولت ایران راجع بامتت راههای جنوب و تهدید بانکه در صورت عدم امتت راه تا سه ماه خود انگلیسیها در زیر اداره صاحب منصبان خود تشکیل دوه نظامی قراسوران در جنوب ایران خواهند داد دولت ایران جدا آنچه ممکن بود برای لشکر کشی بطرف فارس و تشکیل قوای نظامی در آنجا سعی کرد بهانه انگلیس را بر طرف سازد و بدین جهت برای تدارک مصارف آن از ماه ذی القعدة همان سال مذاکرات استقراض با جاهای مختلف شد و ابتدا دولت در آن صدد بود که از یک هیئت انگلیسی که حاضر دادن پول بود مبلغی بتزئیل کمتر گرفته فرض یک کاسه شده بانک شاهنشاهی را بپردازد تا مبلغی از عایدات گمرکات جنوب آزاد شود و بوسیله آن پول تشکیل قوای فوق‌العاده نماید لکن در همان بین یعنی در ماه ذی القعدة مزبور خود بانک شاهنشاهی حاضر شد که برای دولت ایران استقراضی بنماید یا بدهد و مذاکرات از همان تاریخ شروع شده منجر بدان شد که هیئت وزرای میرزا حسن خان مستوفی الممالک در ۳ ماه ذی الحجه ۱۳۲۸ این مسئله را در مجلس منی عنوان کرده ولایحه این استقراض را در غرة محرم ۱۳۲۹ تقدیم مجلس کرد و برای تحقیق رجوع بانجن تحقیق مالیه مجلس شد. مرتضی قلی خان صنیع الدوله وزیر مالیه که این لایحه را بمجلس آورد یک صورت مخارجی هم برای حاصل این فرض که بدست دولت میرسد ضمیمه لایحه کرده و تکلیف کرده بود که قسمت بزرگ بلکه تقریباً تمام حاصل عایدی فرض پس از پرداخت فرض یک کاسه شده دولت بانک صرف امر دشون و اسلحه و قراسوران بشود. لکن در این بین صنیع الدوله مقول شد و انحاء کار فرض موقوف بورود نایب السلطنه میرزا ابوالقاسم خان ناصر الملک از فرنگ شد. بعد از ورود او هیئت وزرای مستوفی الممالک استعفا داده و هیئت دیگری بریاست ولی خان سیدار اعظم جانشین او شد. در این مدت دولت بواسطه تأخیر عمل استقراض و شدت احتیاج مبالغی (۳۴۱٬۵۱۰ تومن) بتدریج بطور مساعده از بابت همین فرض از بانک گرفته بود که مجموع آنها در ۲۱ جمادی

(۱) این رقم در متن مقاله نامه نعت است ولی ظاهراً ۱٬۶۶۷٬۰۲۹۴ منات و ۲۰ کیک صحیح تر است.

(۲) کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ (۱۹۱۴ میلادی) در جزو صورت قروض ایران (مراهله ۲۹۵) اولین تاریخی را که دولت ایران حق پس دادن این قرض را دارد ۱۹۲۵ میلادی ذکر میکند در صورتیکه چنانکه در متن دیده شد هر ساله دولت حق پس دادن را دارد.

با بانک شاهنشاهی ثابت و یک کاسه شد یعنی تبدیل بیک فرض نابتی شد بتزئیل صدی هفت از ابتدای آن سال یعنی روز نوروز مصادف با ۹ ربیع الأول سنه ۱۳۲۸^(۱) و مدت پانزده سال تا نوروز سال ۱۳۴۳ (۲۵ شعبان) که باقساط متساوی سالانه استهلاك اصل و قرع از قرار سال ۳۷۲۴۹۳۹ تومن و ۹ قران و ده شاهی و ماهی ۳۱۰۷۸ تومن و دو هزار و ششصد دینار پرداخته شود و تمام عایدات گمرکات جنوب محل ادای این فرض قرار داده شد که بایستی هفته به هفته ببانک عاید شده و در ۲۱ هر ماه فرنگی قسط ماهانه خود را از آن و جوه مأخوذ دارد. در صورت عدم کفایت آن دولت ایران از محل‌های دیگر عایدات تکمیل کند. و از شرایط این فرض آن بود که دولت ایران در آخر هر سال شمسی دو ماه بنوروز مانده حق پس دادن قرض را داشت. در ماده هشتم قرارداد یک کاسه کردن قرض جاری با بانک شاهنشاهی قرار جدیدی نیز در باره ترتیب قروض طلای هندی سنه ۱۳۲۲ و ۱۳۲۳ داده شده چنانکه گذشت (قره ۵). این فرض (قره ۶) که بقره و بحساب تومن بود در موقع استقراض بعد (۱٬۲۵۰٬۰۰۰ لیره قره ۷) تبدیل بقره شده و پرداخته شد^(۲).

۷ - قرض قره: یک کاسه شده قروض جاری ببانک استقراضی ایران سنه ۱۳۲۹ بمبلغ ۶٬۰۰۰٬۰۰۰ تومن.

بعد از یک کاسه شدن قروض جاری دولت ایران ببانک شاهنشاهی دولت همیشه در صدد بود که قروض جاری خودش را ببانک استقراضی نیز که در چندین سال بهمان ترتیب قره ۶ مستدرجاً تراکم کرده بود و اغلب بتزئیل‌های فاحش از صدی ۱۲ الی ۱۸ داشت یک کاسه کند لکن چنانکه طبیعی است مذاکرات با روسها لنگ پیش میرفت و اشکال تراشی میکردند چنانکه برای ضمانت تأدیة اقساط این فرض نظارت خودش را در گمرکات در صورت مرتب ترسیدن اقساط شرط قرار دادند و دولت ایران بپذیرفت بالأخره مذاکرات در اواخر سال ۱۳۲۸ ختم شده و در ۱۲ محرم ۱۳۲۹^(۳) قرار دادی مشتمل بر ۱۰ ماده میان بانک استقراضی و دولت ایران. مضای کورتین^(۴) مدیر کل بانک مزبور و مرتضی قلی خان صنیع الدوله وزیر مالیه امضا شد که بموجب آن از ۱۳۶۶۲٬۴۱۰ تومن و ۲ قران و ۱۶ شاهی که مجموع حسابهای جاری بود^(۵) شش میلیون تومن آرا یک

(۱) یک کاسه کردن قروض جاری از اعمال خبلی خوبی بود که مرحوم مرتضی قلی خان صنیع الدوله در آن باب سعی کرد و در آن زمان که مشار الیه وزیر فواید عامه بود و میرزا حسن خان وثوق الدوله وزیر مالیه این کار انجام یافت

(۲) در قانون استقراض ۱٬۲۵۰٬۰۰۰ لیره انگلیسی (قره ۸) مصوبه سوم جمادی الأولى ۱۳۲۹ که از مجلس منی گذشته این فرض یک کاسه شده بانک شاهنشاهی بعبارت «قرض سابق مورخه غرة حمل ۱۳۲۸ دولت ببانک شاهنشاهی» ذکر شده در صورتیکه چنانکه در متن ذکر شد تاریخ انعقاد قرارداد ۱۶ ماه جمادی الأولى ۱۳۲۸ مطابق با ۵ جوزا و ۲۹ ماه مه فرنگی ۱۹۱۰ میلادی بوده و فقط برای سهولت حساب پرداختن اقساط را از غرة حمل همان سال یعنی تقریباً از دو ماه پیش از تاریخ قرار داد شروع کرده بودند

(۳) در صورت‌های مشروحه که مرناز بلژیکی خزانه‌دار کل ایران از جمع و خرج ایران داده است تاریخ این قرض را همیشه ۱۹۱۰ میلادی ثبت میکند در صورتیکه تاریخ انعقاد قرارداد ۱۳ ماه ژانویه فرنگی سنه ۱۹۱۱ میلادی مطابق با ۳۱ ماه دسامبر ۱۹۱۰ روسی بوده و منشأ اشتباه او گویا تاریخ روسی شده.

(۴) Courtin

(۵) قسمتی از این مبلغ قروض شخصی محمد علی میرزا ببانک استقراضی بود که جمعا بتزئیل عقب افتاده در تاریخ ۲۱ ذی الحجه ۱۳۲۶ بالغ بر ۱٬۴۱۳٬۴۳۴ تومن و ۶ قران و ۱۷ شاهی بود و بعد از خلع او از سلطنت دولت ایران در عهده گرفت. این قروض از قرار صدی ۹ و ۱۲ بتزئیل داشتند و وثیکه دولت بعهده گرفت بتزئیل را صدی ۷ پانین آوردند.

قرض هندی (قره ۵) و در صورت عدم کفایت آن عایدات باید دولت ایران از سایر عایدات مملکتی تکمیل کند و در صورت عدم کفایت آنها نیز از عایدات تلگرافخانه فقط تا ۲۹ رمضان ۱۳۴۶ که تلگرافخانه در گرو قرض (قره ۵) است کسر آن باید پرداخته شود. (پس از آن تاریخ باز تلگرافخانه بکلی آزاد خواهد بود.) از وجه این قرض چنانکه گذشت قرض یک گاسه شده ببانک شاهنشاهی (قره ۶) ادا شد.

از این استقراض فایده مهمی عاید دولت شد بدین قرار که بجای صدی ۷ صدی ۵ تنزیل و بجای صدی ۴ صدی نیم استهلاك اصل مقرر شد.

۹ - مساعده مشترک روسی و انگلیسی سنه ۱۳۳۰ بمبلغ ۲۰۰۰۰۰۰ لیره

انگلیسی.

در اواخر زمان خزانه داری شوستر^(۱) امریکایی مذاکره قرض بزرگی در جریان بود که با آن قرض تمام قروض موقوفه ایران ادا شده و همه حسابها پاک گردیده مالیه و قشون ایران هم با بقیه آن نظم و ترتیب داده شود. بدینجمله بواسطه عزل شوستر آن کار معوق ماند و از یک طرف پولی هم که از قرض (قره ۸) بدست آمده بود کاملاً تمام شده و بواسطه عزل شوستر و گذشتن کار بدست مرنا^(۲) بلژیکی مالیه ایران بکلی خراب شد و هم عودت شاه مخلوع بایران (که ۱۰۵۰۰۰۰۰۰ تومان ضرر لشکرکشی و غیره بدولت ایران وارد آورد) و شورشهای ولایات و ورود قشون روس مالیه را بکلی مختل کرد لهذا فوراً در همان ماه محرم ۱۳۳۰ که شوستر رفت بلا فاصله (در ۲۰ محرم) مذاکره یک مساعده بدولت ایران شروع شد و مرنا گفت که با مبلغ ۲۰۰۰۰۰۰۰ لیره میتواند دو ماه خودداری کند. انگلیس پیشنهادی کرد که با اشتراک روس ۴۰۰۰۰۰۰۰ لیره بدهند و صدی پنج تنزیل آن بشود دولت روس قبول نکرده و فقط ۲۰۰۰۰۰۰۰ لیره مشترکاً تکلیف کرد آن هم بتنزیل صدی هشت. بالاخره دو دولت متفق شدند که این مبلغ اخیراً بتنزیل صدی هفت و بضامات فاضل عایدات کرکات شمال و جنوب بپردازند بشرابط ذیل: از قرض بزرگی که دولت ایران در آینده خواهد کرد پس داده شود، تا موقع این قرض فاضل عایدات کرکات تماماً بپرداختن اصل و فرع آن صرف شود، و وجه این مساعده بنظارت خزانه دار بلژیکی مزبور خرج شده و صورت مخارج بصویب دو سفارت برسد. قسمت مهمی از آن صرف قراسورانی در زیر اداره صاحب منصبان سوئدی شود، دولت ایران متعهد شود که عهدنامه ۱۳۲۵ روس و انگلیس را رسماً شناخته و سیاست خود را با اصول آن قرارداد تطبیق کند، فداثیان و مجاهدین و قوای غیر نظامی را مرخص و منحل کند، با دو سفارت قرار و ترتیب تشکیل یک قشون نظامی کوچکی را مذاکره کند، با محمد علی میرزا قراری در ترتیب حرکت او از ایران و مسترتی او و عفو عمومی اتباع او بدهد. این شرایط را در یک مراسله مشترک الامضایی که سفیر روس و انگلیس شخصاً بتاريخ ۲۹ صفر ۱۳۳۰ بنایب السلطنه و وزیر امور خارجه ایران پیشنهاد کردند درج نمودند. چون دولت ایران این شرایط را در غره ربيع الثاني ۱۳۳۰ قبول کرد در ۹ ربيع الثاني سال مزبور مساعده مشترک ۲۰۰۰۰۰۰۰ لیره داده شد (۳). ۷۰۰۰۰۰۰ تومان از همین وجه بیشکی از طرف دو دولت در ۱۲ ربيع الاول از بابت مخارج تصفیه عکار حرکت محمد علی میرزا از استرآباد بروسیه (و پرداختن حساب ترکمنها و قفقازیان که در دور او بودند برای مرخص کردن آنها) بدولت ایران داده شده بود. و باقی در ۹ ربيع الثاني داده شد. روسها پس از سه ماه و نیم در ۲۹ رجب همان سال

الأولی ۱۳۲۹ باننزیل آن بالغ بر ۳۴۳۹۶۶۶ تومان ۶ قران و ۱۳ شاهی شده بود (۱). بالاخره لایحه استقراض با جرح و تعدیل از طرف انجمن مالیه مجلس در ۲۲ و ۲۵ و ۲۷ ماه ربيع الثاني ۱۳۲۹ در مجلس ملی شور اول شده و قانون آن در سوم جمادی الأولى همان سال از مجلس گذشته خود قرارنامه در ۹ جمادی الأولى ۱۳۲۹ (۲) در هشت ماده از طرف مدیر بانک و میرزا اسمعیل خان ممتاز الدوله وزیر مالیه امضا شد. انجمن تحقیق مالی مجلس ملی در طرح مخارج پیشنهادی صنایع الدوله مختصر تغییراتی داده و بمجلس آورده بود. هیئت وزرای سپهبدار ثانیاً در آن تغییراتی دادند. از این مبلغ ۳۲۳۷۴۲۱ تومان و ۶ قران و ۱۶ شاهی از بابت بقیه قرض یک گاسه شده بانک شاهنشاهی موزحه ۱۶ جمادی الأولى ۱۳۲۸ (قره ۶) پرداخته شده. مبلغ مزبور عبارت از باقی قرض مزبور است در ۲۱ جمادی الأولى ۱۳۲۹ که سر موعد قسط ماهانه سیزدهم باشد (۳). از وجوه این قرض علاوه بر باقی طلب سابق بانک (قره ۶) مساعدههای اخیراً نیز که دولت بحساب همین استقراض در دو سه ماه پیش از عقد آن گرفته بود نیز بایستی پرداخته میشد و لهذا جمعاً از این استقراض که حاصل خالص آن (نزول در رفته) ۱۰۰۹۳۷۵۰ لیره انگلیسی میشد بدست دولت علاوه بر مساعدههای سابق الذکر فقط ۴۱۸۰۰۰۰ لیره انگلیسی میرسید (۴).

برای این قرض بانک شاهنشاهی ایران بحساب دولت ایران در لندن اسهامی نشر کرد عبارت از ۱۲۰۰۰۰ سهم صد لیره بتنزیل صدی پنج و نزول ۱۲ و نیم در صد. این قرض از سنه ۱۳۳۴ یعنی درست پنج سال بعد از قرارداد استقراض تا مدتی که بیش از پنجاه سال نباشد با وجه استهلاك صدی نیم اصلاً و فرعاً تأدیه بایستی بشود [سالی ۶۸۴۷۰ لیره (۵)] و تا پنج سال فقط تنزیل (سالی ۶۲۰۰۰) داده خواهد شد (۵).

این قرض همیشه قابل ردّ بود بشرط اخبار شش ماه قبل از پس دادن. محل ضمانت این قرض همان عایدات گمرکات فارس و اهواز و خلیج فارس و هر گمرکخانه که بعداً در آن سمت بنا شود بود ولی بعد از ادای اقساط

(۱) ۱۲۰۰۰۰۰ تومان از این مبلغ در اوایل ربيع الاول ۱۳۲۹ دریافت شده بود. (۲) در صورت قروضی که مرنا در تاریخ این قرض را ۱۹۱۰ میلادی ثبت میکند در صورتیکه مطابق با ۸ مه ۱۹۱۱ است (کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ سنه ۱۹۱۳ میلادی مرسله ۱).

در کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ (۱۹۱۱ میلادی) مرسله ۱۲۸ تاریخ امضای قرارداد این قرض را بفلط ۶ ماه مه ثبت کرده اند در صورتیکه ۸ آن ماه بوده است.

(۳) عجب است که در قانون استقراض که از مجلس گذشته و در صورت مخارج عایدی همین قرض (قره ۸) که دولت پیشنهاد کرده بود همه وقت طلب بانک شاهنشاهی که باید از وجوه این قرض حالیه تأدیه میشد میزان اصل مبلغ قره ۶ یعنی ۳۳۹۶۶۹۷ تومان قلمداد شده که یا سهو و یا گناه عمدی است.

(۴) بانک شاهنشاهی از حق العمل و نزول این قرض که دوازده و نیم در صد باشد طلبی را نیز که جمعی از سرمایه داران لندن بمناسبت خسارت امتیاز لا تازی که ناصر الدین شاه در سنه ۱۳۰۶ بمیرزا ملکم خان وزیر مختار ایران در لندن داده بود و او بحضرات فروخته و پس از نسخ امتیاز از طرف دولت ایران دست حضرات خالی مانده و پولشان (۴۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی) سوخت شده بود ادعا داشتند پرداخت. این مسئله سوخت شدن پول حضرات شرح مطوّلی دارد و اسباب سدّ راه هر نوع استقراض برای ایران در بازار لندن شده بود.

(۵) بحساب صدی نیم از اصل بملاوه تنزیل ۶۸۴۷۵۰ لیره باید بشود.

(۶) صنایع الدوله در لایحه استقراضی که بمجلس ملی تقدیم کرده بود (۳ ذی الحجه ۱۳۲۸) شرح داده است که بترتیب استهلاك صدی نیم از اصل و صدی پنج تنزیل و با اقساط سالانه اصلاً و فرعاً ۶۸۴۷۵۰ لیره انگلیسی این قرض در ۴۷ سال از تاریخ شروع بتأدیه اقساط اصل و فرع ادا و تمام میشود.

(۱) Morgan Shuster

(۲) Jacques-Joseph Mornard

(۳) حصه انگلیسی این مساعده (یعنی ۱۰۰۰۰۰۰ لیره) در تاریخ مزبور پرداخته

شد و حصه روسی نیز بمقتارن همان ایام پرداخته شده است. و تسعیر ۱۰۰۰۰۰۰ لیره را از قرار ۹۴۵۰۷۵۰ منات ادا کردند.

و فرغ این مساعده هم عیناً همان ترتیب مساعدۀ سابق (قره ۹) جاری شد یعنی در حصۀ انگلیسی عیناً همان ترتیبات مذکور در قره ۹ را جمع بجهت در ادای اصل پیش آمد (۱) و حصۀ روسی پس از تمام شدن تأدیۀ حصۀ روسی از قره ۹ اصلاً و فرعاً از فاضل عایدات گمرکات شمالی پرداخته شد. (۲) آنچه دولت ایران سعی کرد که مبلغ این مساعده زیادتز شده و اقلأً ۲۰۰۰۰۰۰ لیره داده شود دولت روس نپذیرفت. حصۀ انگلیسی این مساعده نیز مشترکاً از طرف حکومت هند و دولت انگلیس داده شد. از این مساعده فقط نصف آن بدست دولت مرکزی رسید زیرا انگلیسها شرط کردند ۱۰۰۰۰۰ لیره از حصۀ خودشان بشیراز حواله شود و روسها ۱۵۰۰۰۰ لیره از حصۀ خودشان را در عوض عایدات گمرکات کرمانشاه که عبد الحسین میرزای فرمانفرما حاکم آن ولایت ضبط کرده بود منها و موضوع کردند.

۱۱ - مساعدۀ انگلیسی و هندی سنه ۱۳۳۰ بمبلغ ۱۵۰۰۰۰ لیره.

در همان وقت که دولت انگلیس در ضمن قبول مساعدۀهای فوق الذکر شرط کرد که قسمت عمدۀ آنها صرف قراسوران و قشون کشی و امنیت فارس و راههای جنوب ایران بشود از طرف دیگر هم با همه قوی کوشید که اسباب امنیت فارس و راههای آن ایالت را بهر وسیله ممکن فراهم بیاورد و بدین جهت در تعیین مهدی قلی خان نخب السلطه فرمانفرمایی فارس و کمک مالی و معنوی باو فوق العاده سعی نمود و از آنجمله بواسطۀ پیشنهاد کتیب قونسلخانۀ انگلیس در شیراز دولت انگلیس مصمم شد که ماهانه قریب ۳۰۰۰۰۰ تومان مستقلاً بمخبر السلطه معاونت کند که قادر بر نظم فارس باشد (۳). پس از مذاکرات با سفارت خودشان در طهران و دولت ایران بالأخره در ۲۹ ذی الحجه ۱۳۳۰ ۱۵۰۰۰۰ لیره که قریب ۸۲۰۰۰۰ تومان میشد بعنوان مساعدۀ بدولت ایران بجزانۀ ایران تسلیم کردند بشرط آنکه بطور مرتب و بنظارت قونسل انگلیس در شیراز صرف مخارج حکومت فارس بشود و در یک حساب جداگانه مخصوص این کار نگاهداشته شود (۴). ترتیب تزییل و استهلاک و شروط دیگر این مساعدۀ نیز بینه همان شرایط مساعدۀهای پیش است (قره ۹ و ۱۰) (۵).

(۱) ظاهراً اصل حصۀ انگلیسی همین مساعدۀ هم مانند مساعدۀ قره ۹ هنوز تماماً در ذمۀ دولت ایران باقی است و پرداخته نشده است.

(۲) ظاهراً در اوایل صفر ۱۳۳۱ پرداخته شده زیرا در نوروز آن سال که اول سال مالیۀ ایرانی است چیزی بر ذمۀ دولت از بابت قسمت روسی مساعدۀهای قره ۹ و ۱۰ باقی نبود.

(۳) این ترتیب معاونت مستقیم بحکومت فارس موجب آن شد که روسها نیز در اواسط محرم ۱۳۳۱ بهین ترتیب در باب حکومت کرمانشاه اقدام کرده و قرار گذاشتند بعد الحسین میرزای فرمانفرما که حاکم آن ولایت بود بانک استقراضی تا شش ماه ماهانه ۳۰۰۰۰۰ تومان پردازد که برای مخارج حکومتی و مصارف لشکری صرف شود باین شرط که از وجوه مساعدۀ آینده و یا از عایدات گمرکات شمالی بعد از پرداخته شدن کامل مساعدۀها پرداخته شود. این قرار داد تقریباً یک ماه بعد بهم خورد و بانک شاهنشاهی متقبل شد مصارف لازمه برای آن حکومت را بدهد. همچنین بانک شاهنشاهی در حدود اواخر جمادی الاولی ۱۳۳۱ با دولت ایران قرار گذاشت که بضایع عایدات مالیاتی ایالت کرمان ماهانه ۱۹۰۰۰۰ تومان برای مخارج حکومت کرمان منظمأً بپردازد.

(۴) ترتیب نظارت آن بود که فرمانفرمای ایالت و قونسل انگلیس و مأمور فرنگی مالیۀ در شیراز در صورت مخارج متفق شده وزیر مختار انگلیس و خزانه دار کل با هم ریز حساب را مطابق کرده و خرج را تصویب کنند.

(۵) این مساعدۀ با حصۀ انگلیسی از مساعدۀهای قره ۹ و ۱۰ رو بهمرفته اغلب بعنوان یک قره (۱۴۰۰۰۰۰ لیره) ذکر میشود و مذاکرات راجع بپرداخت اقساط اصل و فرع و محل ضمانت آنها بهین عنوان میشود.

که موعد قسط ششماهۀ سایر فروض آنها از گمرکات بود فاضل عایدات گمرکات شمال را که ۴۰۰۰۰۰ لیره بود از بابت وجه همین مساعدۀ ضبط کردند و باقی را نیز در همان سال و اوایل سال آینده (۱۳۳۱) از فاضل گمرکات اصلاً و فرعاً برداشتند و فعلاً از حصۀ روسی این مساعدۀ (صد هزار لیره) چیزی باقی نیست. از بابت صد هزار لیره دیگر حصۀ انگلیس بنا شد از ۱۴ جمادی الاولی همان سال (۱۳۳۰) فاضل عایدات گمرکات جنوب ماه بماه توسط بانک شاهنشاهی بلندن حواله شود تا وقتی که وجه مزبور اصلاً و فرعاً پرداخته شود. لکن بعدها (۱۹ جمادی الآخره ۱۳۳۰) دولت انگلیس اجازه داد که تا یک سال از تاریخ اخذ مساعدۀ مزبور فقط تزییل آن دریافت شود و بعدها نیز در ۲۷ ربیع الاول ۱۳۳۱ دولت انگلیس ثانیاً راضی بتمدید این مدت تا ۱۴ صفر ۱۳۳۳ (یعنی غزۀ زانویۀ فرنگی اول سال ۱۹۱۵ میلادی) شد و ظاهراً هنوز هم اصل باقی است. حصۀ انگلیسی نیز مشترکاً از طرف دولت انگلیس و حکومت هند داده شده (۱).

۱۰ - مساعدۀ مشترک روسی و انگلیسی سنه ۱۳۳۰ بمبلغ ۵۰۰۰۰۰ لیره.

طولی نکشید که مساعدۀ قره ۹ نیز بواسطۀ دسایس دو دولت مساعدۀ دهنده تمام شد (۲) و خزانه دار کل ایران مجبور شد که در ۳ جمادی الاولی ۱۳۳۰ باز برای ۵۰۰۰۰۰ لیره مساعدۀ تازه دست پیش دو دولت دراز کند و وزیر مالیۀ ثانیاً در ۲ شعبان همان سال بعلت تأکید در معاونت سریع برای لشکرکشی بلرستان و دفع اغتشاش آنجا کرد و باز پس از مذاکرات زیاد و اشکال تراشی های سخت از طرف دولت روس بالأخره ۱۰۰۰۰۰ لیره از حصۀ انگلیس و هند در حدود ۲ رمضان ۱۳۳۰ بشرط فرستاده شدن بشیراز برای آنکه با نظارت قونسل انگلیس صرف پرداخت مواجب قشون و لشکرکشی تازه بر ضد صوة الدولۀ قشقاق بشود و باقی آن یعنی ۱۵۰۰۰۰ لیره دیگر در ۱۳ ذی القعدة همان سال باز بشرط صرف فقط برای قراسوران فارس پرداخته شد. شرایط مالی این مساعدۀ همان شرایط مساعدۀ قره ۹ یعنی همان تزییل و استهلاک و محل ضمانت است. ۲۵۰۰۰۰ لیره حصۀ روس هم در اواسط رمضان همان سال پرداخته شد با همان شرایط مالی و بلاوه قبول دخول در مذاکرۀ امتیاز راه آهن جلفا و تبریز با امتداد یک شعبه بساحل شمالی دریاچه اوزمیه. وعده امتیاز راه آهن محترمه و خرم آباد بانگلیس نیز در دنباله این امتیاز روسی آمد. در بابت پرداخت اقساط اصل

(۱) این مساعدۀ در تاریخ سیاسی ایران یک نشان سرّ آمیز است. زیرا پس از آنکه دست و پای ایران بقدری که ممکن بود بواسطۀ استقرضات و امتیازات تا سنه ۱۳۲۳ بسته و حقوق استقلالی آن سلب شده بود روس و انگلیس از ابتدای دوستی خودشان که از همان سال شروع میشود دائماً منتظر موقع تگد سنی و اشد ضرورت مالی ایران بودند که نقشۀ توطئه شده خود را برای آخرین درجه اسیر کردن ایران جرو شرایط معاونت مالی بنمایند و لهذا یک ۴۰۰۰۰۰۰ لیره مساعدۀ مشترک در نظر گرفته و شرایطی تهیه کردند که در هر موقع که ایران در سختی بود و دست استمداد دراز میکرد فوراً نقشۀ مهمود که در لوح محفوظ وزارت خارجه لندن و پترسبورگ ضبط و ثبت بود پیشنهاد میشد. این همان مساعدۀ ۴۰۰۰۰۰۰ لیره سنه ۱۳۲۴ است که مجلس اول رد کرد. در استمداد صغیر دوباره عین همان مساعدۀ پیش آمد و مذاکرات زیاد شده نزدیک بانجام بود که ورق برگشت. بعدها باز وقتی که دولت در زمان مجلس دوم بتاريخ ۲۹ ذی القعدة ۱۳۲۷ از دولتین مساعدت طلبید بمبلغ ۵۰۰۰۰۰۰ لیره باز در ۵ صفر ۱۳۲۸ جوابی دادند که ۴۰۰۰۰۰۰ لیره حاضر است و شرایطی پیشنهاد کردند که پذیرفتن آن غیر ممکن بود. بعد از بهم خوردن مجلس ثانیاً باز که صحبت همین مساعدۀ قره ۹ پیش آمد باز سیر ادوارد گری گفت خوب است همان طرح مساعدۀ ۴۰۰۰۰۰۰ لیره ۱۳۲۴ را احیا کنیم.

(۲) در ۱۳ جمادی الاولی همۀ وجه مساعدۀ قبل (قره ۹) بجز قسمتی که برای قراسوران و نطیبه کنارگداشته شده بود تمام شده بود.

۱۲ - مساعده مشترک روسی و انگلیسی سنه ۱۳۳۱ بمبلغ ۴۰۰۰۰۰۰ لیره

در موقعی که هیئت وزرای نجفقلی خان بختیاری صمصام السلطنه در دادن امتیاز راه آهن جلفا - تبریز و محمره - خرم آباد تردد میکرد مذاکره مساعده‌ای (قره ۱۰) میان آمد و دولت روس سخت از دادن مساعده امتناع میکرد و تا دولت ایران شروع بذاکره امتیاز براه آهن جلفا و تبریز نکرد دولت روس بپرداختن حصه خود (۲۵۰۰۰۰ لیره) راضی نشد و لی دیگر بهیچ وجه حاضر نشد که تا امتیاز امضا نشود بیشتر از آن چیزی بدهد. در این بین دو دولت هیئت وزراء را بهم زده و خواستند میزرا جواد خان سعد الدوله را سر کار بیاورند و چون آن نیز بواسطه ضدیت ملت ایران سر گرفت هیئت وزرای دیگری بریاست میرزا محمدعلی خان علاء السلطنه سر کار آوردند باین شرط که امتیاز راههای مزبور را امضا کند و آنوقت مصمم شدند که در صورت اعطای امتیازات مزبوره فوراً بدولت ایران مساعده‌ای برای راه انداختن کار هیئت مزبور بدهند. و چون امتیازات مزبور امضا شد دولت انگلیس تکلیف کرد که مشترکاً با روس ۱۰۰۰۰۰۰۰۰ لیره بدهند روسها این مبلغ را نپذیرفتند بعد انگلیس ۵۰۰۰۰۰۰۰ لیره تکلیف کرد باز روسها رد کردند و بالأخره در ۴۰۰۰۰۰۰ لیره اتفاق حاصل شد که پس از مذاکرات زیاد قسمت انگلیس ۲۰۰۰۰۰۰۰ لیره در ۲۳ جمادی الاولی ۱۳۳۱ پرداخته شد بشرایط مالی تنزیل صدی هفت و ضمانت عایدات گمرکات جنوب و پرداخته شدن از قرض آینده و در صورت سرنگرفتن استقراض تا ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ باقساط ششماهه هر قسطی ۲۵۰۰۰۰۰۰ تومان (که قسط اول در همان تاریخ باید پرداخته شود) از فاضل عایدات گمرکات جنوب اصلاً و فرعاً (که بدین ترتیب تقریباً در دو سال و نیم تمام می‌شد). در صورت عدم کفایت فاضل عایدات گمرکات جنوب عایدات مالیاتی تریاک و مسکرات و ولایات جنوب نیز یک ضمانت دیگری برای پرداخت اقساط این مساعده مقرر شد. (۱) تا تاریخ مزبور فقط تنزیل (سالی ۱۲۰۰۰۰ لیره) بایستی ادا میشد. ۳۰۰۰۰۰۰ لیره آن بایستی برای مخارج حکومت فارس کنار گذاشته میشد و ۱۰۰۰۰۰۰ لیره برای بنای گمرکخانه در بوشهر قیمت خرید اسلحه برای قشون حکومتی فارس (۱۰۰۰۰ تنگ و ۵۰۰۰۰۰۰۰ فشنگ) از هندوستان نیز شرط شد که از این حصه انگلیسی ادا شود.

حصه روسی (پس از آنکه بواسطه اشکالات زیاد بانک روس در مظنه لیره که نسبت بمظنه‌ای که بانک شاهنشاهی حصه خود را ادا کرد ۴۰۰۰۰ لیره بدولت ایران زبان میکرد مدتی تأخیر افتاد) در حدود ۳ جمادی الآخره ۱۳۳۱ پرداخته شد باز بتنزیل صدی هفت که باید سر هر شش ماه ادا شود (آخر ماه ژوئن و دسامبر روسی) و ضمانت عایدات گمرکات ایران باستانی گمرکات فارس و خلیج فارس و ادا شدن از قرض آینده و در صورت سرنگرفتن استقراض اصلاً و فرعاً از فاضل عایدات گمرکات مزبور ابتدا از ۲۰ شعبان ۱۳۳۲ (غزوه ژوئیه روسی ۱۹۱۴ میلادی) باصطاف منسوری شش ماهه در شش قسط یعنی تاسه سال از تاریخ مزبور در آخر هر ماه ششم و دوازدهم از سال روسی پرداخته شود. در صورت عدم کفایت فاضل عایدات گمرکات مزبور کسر آن از سایر عایدات پرداخته شود. اگر در انشای سه سال مزبور کار قرض جدید انجام یافت آنچه از این مساعده بر ذمه دولت باقی است دفعه از وجه همان قرض ادا شود. امتیاز کشتی‌رانی در دریاچه اورمیه نیز شرط غیر مستقیم این مساعده روسها شد. بعلاوه روسها اصرار کردند که قریب ۴۰۰۰۰۰۰ لیره از وجه این مساعده برای مطالبات عقب افتاده قرضخانه ایران و توسیع اداره آن کنار گذاشته شود. (۲)

(۱) این شرط مدتی بعد از پرداخته شدن مساعده یعنی در ۱۶ جمادی الآخره ۱۳۳۱ تکلیف و در ۲۳ رجب همان سال قبولانیده شد.
(۲) نصف تمام مبلغ این مساعده مشترک برای مخارج قراسوران تخصیص شد.

۱۳ - مساعده انگلیسی و هندی سنه ۱۳۳۱ بمبلغ ۱۰۰۰۰۰۰ لیره

چون ۱۵۰۰۰۰ لیره و جهی که از حصه انگلیسی مساعده (قره ۱۰) برای مخارج قراسوران فارس کنار گذاشته شده بود در کار تمام شدن بود و از آنطرف قراسوران در زیر اداره صاحب‌منصبان سوئدی نقشه تازه‌ای برای تشکیل قوای مهمه نظامی در فارس و سایر ولایات طرح ریزی کرده مشغول اجرای آن بود لهذا دولت انگلیس مصمم شد یک مساعده جداگانه مخصوص غیر از مساعده مشترک (قره ۱۲) بدولت ایران بپردازد ولی بشرط آنکه ماهی ۸۰۰۰۰ لیره (۱) بنظارت مستقیم خزانه‌دار کل و غیر مستقیم وزیر مختار انگلیس و تصویب فرمانده کل قراسوران در طهران بتوسط مأمور مائیه شیراز بدست فرمانده قراسوران در ایالت فارس رسیده و صرف قراسوران فارس شود و در بانک شاهنشاهی بحساب جداگانه و بعنوان «خزانه داری کل قراسوران فارس» گذاشته شود و همه خریدها بهراج و مناصصه عمومی بعمل آید. این مساعده در ۲۹ جمادی الاولی ۱۳۳۱ بدولت ایران پرداخته شد. شرایط مالی این مساعده باز بینه همان شرایط چهارقره مساعده‌های سابق الذکر است یعنی تنزیل صدی هفت و ادا شدن از قروض آینده و در صورتیکه قرض سر نگیرد بعد از پرداخته شدن اصل و فرع مساعده‌های سابق الذکر تماماً (۳۴۰۰۰۰۰ لیره) شروع بپرداختن این مساعده خواهد شد بهمان ترتیب یعنی اقساط شش ماهه از قرار قسطی ۲۵۰۰۰۰۰ تومان.

۱۴ - مساعده انگلیسی سنه ۱۳۳۲ بمبلغ ۵۰۰۰۰۰۰ لیره

از تفصیل این مساعده بواسطه آنکه کمی بیش از در گرفتن جنگ دنیا گرفته شده اطلاعی نداریم فقط در جزو صورت حساب که در سالنامه انگلیسی آف الذکر از مساعده‌های انگلیسی میدهد مجموع آنرا ۴۹۰۰۰۰۰۰ لیره ذکر میکنند و از این قرار علاوه بر مساعده‌های مختلف بمبلغ ۱۴۰۰۰۰۰۰ لیره (حصه انگلیسی از قره ۹ و ۱۰ و تمام قره ۱۱) که در سنه ۱۳۳۰ داده شده و حصه انگلیسی از مساعده قره ۱۲ و تمام قره ۱۳ بمبلغ ۳۰۰۰۰۰۰۰ لیره یک قره دیگر بمبلغ ۵۰۰۰۰۰۰ لیره نیز بعدها گرفته شده که جمعاً به ۴۹۰۰۰۰۰۰ لیره بالغ شده است. در مراعات دولتی که در باب مسئله استعمال میان دولت ایران و سفارت روس و انگلیس رد و بدل شده و صورت آنها در جراید ایران دیده شده نیز بمبلغ مساعده‌های انگلیسی باز ۴۹۰۰۰۰۰۰ لیره نوشته شده (مراسته سفارت انگلیس مورخه ۲۰ ماه سپتامبر فرنگی سنه ۱۹۱۷ میلادی مطابق ۳ ذی الحجه ۱۳۳۵). هم چنین در مراسته‌ای که دولت ایران در باب تقاضای استعمال بتاریخ ۱۳ رجب ۱۳۳۳ بدو سفارت نوشته شرح قروض را باین طور میدهد: «استقراض طلای ۱۹۰۰ و ۱۹۰۲ و استقراض تثبیت شده ۱۹۱۱ و مساعده ۲۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی ۱۹۱۳ که راجع است بدولت بهیچ روسیه - استقراض هند ۱۹۰۴ و قرض ۱۹۱۱ که استهلاك آن از ۱۹۱۶ بایستی شروع شود، مساعده‌های ۱۹۱۲ و ۱۹۱۳ و ۱۹۱۴ که اقساط استهلاك آنها هنوز معین نشده و راجع است بدولت فحیمه انگلیس.» که از این قرار هم معلوم میشود مساعده‌ای در سنه ۱۹۱۴ میلادی = ۱۳۳۲ گرفته شده است. این مساعده بنظر میاید باز برای همان مخارج قراسوران فارس باشد که در موقع تمام شدن ۱۰۰۰۰۰۰ لیره مساعده قره ۱۳ که از قرار ماهی ۸۰۰۰۰ لیره بایستی در ماه جمادی الآخره ۱۳۳۲ تمام میشد ثاباً بهمان مقصود داده شده است.

(۱) از این قرار تا ۱۹ جمادی الآخره ۱۳۳۲ کافی میشد. ابتدا قرار بود که درست ماهی ۸۰۰۰۰ لیره داده شود ولی بعدها بواسطه عملی و قابل اجرا نبودن آن اجازه داده شد که بشرط نظارت قونسول انگلیس در شیراز و تمهید او که تا آخر سال کفایت نماید در موقع لزوم بیشتر و کمتر گرفته شود. اگرچه این مساعده بتدریج و اقساط پرداخته شد ولی تنزیل آن از ۲۹ جمادی الاولی ۱۳۳۱ بر ذمه دولت قرار گرفت و فقط دولت میتواند که از آنچه در پیش بانک باقی است تنزیل جداگانه بگیرد.

محمّل است که این مساعده نیز همان شرایط مساعده‌های اخیر انگلیسی‌ها داشته باشد.

۱۵ - قرض عند المطالبه بکارخانه اسلحه سازی شنیدر^(۱) در پاریس ۱۰۲۰۰۰۰۰ تومان .

ظاهراً در سفر سوم مظفر الدین شاه بفرنگ (۱۳۲۳) بود که در پاریس مبلغی اسلحه بکارخانه مزبور سفارش دادند که عبارت بود از چند پاتری توپ شنیدر و مقداری تفنگ لوبل و ذخیره آنها. با آنکه اسلحه و ذخیره تسلیم شد پول آنها پرداخته نشده و هنوز بر ذمه دولت باقی است. این قرض گویا قریب ۶۰۰۰۰۰ فرانک باشد ولی در صورت حسابها که خزانه داری کل ایران ترتیب داده همه جا میزان قرآن ایران (۱۲۰۰۰۰۰۰۰ قران) ثبت شده^(۲).

۱۶ - قروض عند المطالبه متفرقه از قبیل حساب جاری و مصالحت و ادعاهای مختلف قریب به ۴۰۰۰۰۰۰۰ تومان .

این نوع مطالبات متفرقه در زیر عناوین خیلی زیادی هستند که مهم ترین آنها عبارت است از حساب جاری با بانکهای روس و انگلیس که بعد از یک کاسه کردن حسابهای جاری سابق باز ثانیاً بتدریج گرفته شده^(۳) و حساب تجارتخانهها و صرافخانههای تومانیانس و جهانیان و ارباب جمشید و ادعاهای دول خارجی برای خسارت اتباع خودشان و غرامت تلفات و دزدیهای پستی و غیره. این قروض عند المطالبه در دو قمره صورت حساب که از طرف خزانه داری کل ایران در زمان مرئوس داده شده بطور مختلف ثبت شده که ما هر دورا در اینجا درج میکنیم:

اقتباس از صورت که مرئوس بلژیکی خزانه دار کل ایران بتاريخ ۱۴ ربیع الأول ۱۳۳۰ به سیر جورج بارلکی وزیر مختار انگلیس در طهران داده است^(۴):

ازبابت حواله های بی محل ^(۵) بانک شاهنشاهی	۳۳۰۰۰۰۰	تومان
ازبابت حواله های بی محل بانک استقراضی	۱۱۲۰۰۰۰	
ازبابت خسارت دزدیهای پست	۲۰۰۰۰۰۰	
مجموع	۶۴۲۰۰۰۰	تومان

(۱) Schneider

(۲) معلوم نیست که این ۱۰۲۰۰۰۰۰۰ تومان که در صورت حساب خزانه داری کل در سنه ۱۳۳۱ دیده میشود تمام اصل قرض است یا باقی مانده ای از آن. ضاهرا بنظر میاید که تمام قرض باشد که شاید معادل ۶۰۰۰۰۰۰۰ فرانک فرانسوی بوده است زیرا که در صورت حسابهای خزانه داری در سال ۱۳۳۱ جزو قروض عند المطالبه و غیر ثابت درج شده ولی در صورت جمع و خرج دولتی (بودجه) سنه مالیّه ایت تیل (۱۳۲۸-۱۳۲۹) در جزو مخارج دولتی آنجا که اقساط قروض ثبت است از آنجمله قریب ۲۰۰۰۰۰۰۰ تومان « از بابت قرض کیانی شنیدر » قلمداد شده و بسیار بعید است که این مبلغ از بابت تنزیل فقط بوده باشد که در آن صورت از قرار صدی ۱۶ و نیم میشود. پس ممکن است که سالانه چیزی از اصل نیز پرداخته شده است و اصلش بیشتر از این مبلغ بوده است. سعد الدوله در جلسه مورّخه ۲۰ ذی القعدة ۱۳۲۴ مجلس شورای ملی گفته « شش میلیون قرض کرده اند و اسلحه خریده اند. »

(۳) از مراسله سفارت انگلیس بوزارت خارجه ایران مورّخه ۱۲ جمادی الآخره ۱۳۳۳ در باب اسکانس بانک شاهنشاهی معلوم میشود که بانک باز از بابت حساب جاری مطالباتی از دولت ایران دارد. همچنین در صورت مخارج سالیانه دولت ایران که بتاريخ ۴ شعبان ۱۳۳۱ وزیر مختار انگلیس بلندن اطلاع داده است ۵۰۰۰ لیره تنزیل سالیانه قرض جاری دولت بدو بانک قلمداد شده که چون از قرار صدی ۱۲ حساب شود تقریباً مقدار قرض جاری دولت بیانکهای مزبور در آن تاریخ قریب ۲۲۵۰۰۰۰ تومان میشود.

(۴) کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ - ۱۹۱۳ میلادی - مراسله ۱ - Découvert (۵)

مقتول از ستون قبل . . .	۶۴۲۰۰۰۰	تومان
ازبابت مطالبات اداره تومانیانس . . .	۵۰۰۰۰۰۰	»
ازبابت مطالبات اداره جمشیدیان . . .	۴۰۰۰۰۰۰	»
ازبابت ادعاهای خسارتها که باتباع انگلیس در انقلابات وارد آمده بنا بر قول وزیر مختار انگلیس . . .	۷۰۰۰۰۰۰	»
ازبابت ادعاهای خسارتها که باتباع روس در انقلابات وارد آمده بنا بر قول وزیر مختار روس (۱) . . .	۱۸۰۰۰۰۰۰	

جمع کل . . . ۳۰۲۳۲۰۰۰۰ تومان
اقتباس از صورت دیگری که مرئوس بلژیکی خزانه دار کل ایران بتاريخ ۱۸ رمضان ۱۳۳۰ بوزیر مختار انگلیس داده^(۲):

قروض جاری بانک استقراضی . . .	۲۲۵۰۰۰۰۰	تومان
ازبابت عقب افتاده ها بانک مزبور . . .	۱۱۲۰۰۰۰۰	»
به تومانیانس . . .	۱۵۰۰۰۰۰۰	
جمع تخمینی خسارتهای تصفیه نشده . . .	۱۷۰۰۰۰۰۰۰	
جمع کل . . .	۲۰۱۸۷۰۰۰۰	تومان

۱۷ - قروض دولت بانک شاهنشاهی و بانک استقراضی از بیت قبول قروض اشخاص و تجارتخانههای متفرقه .

در این اواخر یعنی از اوایل سنه ۱۳۳۱ بواسطه عودت ایام خودسری و فقرت و بودن مجلس شورای ملی و نظارت ملت در امور عامه ترتیبات پیش آمد که اشخاص متفرقه بواسطه ساختن با و وزیرای عهد و جفت و کلکهای خصوصی بدان کامیاب شدند که قروض شخصی خود را بیانکهای شاهنشاهی و استقراضی مانند زمان سابق مظفر الدین شاهی بعهده دولت واگداشته و جزو قروض دولت در بیاورند. ما بواسطه کوتاهی دست از اسناد و مأخذهای لازمه فعلاً از عدد و اسامی تمام اشخاصی که توانستند قروض خود را بگردن دولت بیاندازند و میزان و مبلغ قروض آنها کاملاً اطلاع نداریم لکن آنچه را که محقق میدانیم همان قروض ارباب جمشید (بن همین تاجر معروف زردشتی) است و بدین قرار:

۱ - قروض ارباب جمشید بانک شاهنشاهی که ظاهراً در اوایل سنه ۱۳۳۱ بعهده دولت منتقل و جزو قروض دولتی بانک مزبور شده است ۲۰۲۰۳۷۰۳۷ تومان و ۴ قران.

این قرض در دو قمره بوده که یکی ۱۸۰۰۰۰۰ تومان و دیگری ۲۴۰۰۳۷ تومان و ۴ قران بود که دولت بتزیل صدی ۴ بعهده گرفت.

ب - قروض ارباب جمشید بانک استقراضی که ۱۰۲۶۴۰۳۴۷ تومان و ۶ قران و ۱۷ ساهی بتاريخ ۶ جمادی الاولی ۱۳۳۲ بعهده دولت منتقل و جزو قروض دولتی بانک مزبور شده است.

این قرض عبارت از دو قمره است یکی قرض شخصی ارباب جمشید بانک استقراضی که در تاریخ اول سال روسی ۱۹۱۴ میلادی مطابق ۱۶ صفر ۱۳۳۲ معادل ۸۷۷۰۳۷۹ تومان و ۷ قران بوده و دولت ایران بعهده خود گرفته که این مبلغ را بطور استهلاک از تاریخ مزبور در مدت چهل سال باقساط بپردازد باین ترتیب که در سوم هر ماه دسامبر روسی از هر سال مبلغ ۲۱۰۹۳۴ تومان و ۴ قران بملاوه تنزیل قرض که در بیست سال اولی بنرخ صدی ۴ و در بیست سال دومی بنرخ صدی ۶ تأدیّه کند. دیگری قروض ضمانتی ارباب جمشید بود بانک استقراضی یعنی

(۱) غیر از روس و انگلیس دول دیگر هم باستانهای عثمانی نیز ادعاها داشتند که در تاریخ مزبور تقریباً بیک کرور تومان میرسید. مقدار ادعای عثمانی معلوم نیست.
(۲) کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ - ۱۹۱۳ میلادی - مراسله ۳۲۸.

۸ ماه مارس فرنگی) بوده و بموجب مرسله سفارت روس مورخه ۱۸ ذی الحجه همانسال راجع بقبول استمهال ۵ جمادی الاولی ۱۳۲۳ (یعنی ۸ ماه مارس روسی بوده) و بموجب سالنامه انگلیسی سابق الذکر و مرسله سفارت انگلیس و روس بدولت ایران مورخه ۳ ذی الحجه ۱۳۳۵ تاریخ ابتدای استمهال ماه ژانویه فرنگی ۱۹۱۵ میلادی مطابق ماه صفر ۱۳۳۲ و بموجب یادداشت وزارت خارجه بدو سفارت درباب تسعیر میزان استمهال ۲۱ ماه صفر ۱۳۳۳ بوده است.

بموجب مرسله سفارت انگلیس و روس بدولت ایران مورخه ۳ ذی الحجه ۱۳۳۵ استمهال قروض بمبلغ ۳۰۰۰۰۰ لیره فقط راجع بقروض بامدت بوده که هر ماهه این مبلغ را از عایدات گمرکات بدولت رد کرده باقی را از بابت استهلاک قروض مزبوره اخذ میکردند ولی انگلیسها در باب ادای مساعدههای خودشان که جمعاً بالغ به ۴۹۰۰۰۰۰ لیره بوده جداگانه مهلت داده و بعلاوه برای مخارج حکومتی فارس و بوشهر مساعدههای جداگانه دادند و روسها نیز در ادای اقساط بعضی از قروض دولتی بآنها اصرار نکرده و از ۱۶ ربیع الاول ۱۳۳۳ باینطرف (فوریه ۱۹۱۵ میلادی) منظمأ مخارج قزاقخانه را خودشان بعنوان مساعده پرداخته اند.

این اظهار دو سفارت است ولی دولت ایران در تقاضانامه استمهال که در ۱۳ رجب ۱۳۳۳ بدو سفارت فرستاده هم برای قروض و هم برای مساعدههای انگلیسی ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ و برای مساعده آخری روسی ۱۳۳۱ نیز مهلت خواسته است.

در ادای اقساط استمهال که از قرار تسعیر ۳۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی بتومان پرداخته میشد لیره را در قسط دو ماهه اولی (یعنی ماه سپتامبر و اکتبر فرنگی از سال ۱۳۲۳) تقریباً از قرار ۵ تومان و ۴ قران تسعیر کرده اند لکن بعدها بواسطه تنزل قیمت لیره در ماه دسامبر فرنگی ۱۳۳۵ از قرار لیره ۲۵ قران و در ماه فوریه فرنگی از همانسال (که گویا قرار ۲ تومان و ۷ قران و در ماه آوریل فرنگی همانسال) که گویا آخرین قسط بود) از قرار ۳ تومان و ۸ قران و ۱۵ شاهی تسعیر کرده اند.

در این مقاله هر جا که بانک شاهنشاهی ایران گفته شده مقصود بانک انگلیسی است که بموجب امتیاز نامه مورخه ۲۷ جمادی الاولی ۱۳۰۶ که بیارون ژولیوس رویتر^(۱) انگلیسی داده شده در ایران باین اسم^(۲) بنا شده است و هر جا که بانک استقراضی ایران^(۳) گفته شده شعبه ای از بانک دولتی روس است در ایران که بموجب امتیازنامه غره شوال ۱۳۰۷ بنا شده است. — تومانیانس تجارتخانه ارنفی است که در ایران و قفقاز مرکز دارد. — جمشیدیان همان اداره ارباب جمشید تاجر زردشتی معروف است. — جهانیان نیز تجارتخانه زردشتی دیگری است که هر دو تجارتخانه ورشکست شدند.

قروض اشخاص متفرقه بود بیآنکه که ارباب جمشید از آنها نزد بانک ضمانت کرده بود که جمعی از جرح و تعدیل معادل ۳۸۶۹۶۷ تومان و ۹ قران و ۱۷ شاهی شده و دولت بهمه گرفته که این مبلغ را بطور استهلاک از تاریخ اول سال روسی ۱۹۱۴ میلادی در مدت ۲۵ سال باقساط متساوی هر ساله از قرار ۱۵۴۷۸ تومان و ۷ قران و ۴ شاهی با تنزیل این قروض از قرار نرخ صدی ۴ که در هر سال حساب شود تأدیه نماید و بدتر از همه آنکه دولت متقبل شده که اگر در سر وعده یکی از اقساط هر کدام از این دو قرضه قروض بتمویق بیفتد و دولت نپردازد بانک حق دارد که قسط عقب افتاده را از هر نوع وجهی که از هر بابت و هر محل بیانک رسیده و متعلق بدولت ایران باشد مأخوذ دارد^(۱).

۱۸ قرض دولت بحاج فرج صراف سنه ۱۳۲۷ قریب ۱۳۰۰۰۰۰ تومان.

این قرضه همان قرض شخصی محمد علی میرزا بتجارتخانه حاج فرج بود که در موقع خلق محمد علی دولت قبول کرده و بهمه گرفت و تنزیل آن را از صدی ۱۲ بصدی ۷ پائین آورده و قسط بندی کردند که از عایدات خالصجات آذربایجان یا محل های عایدی دیگر پرداخته شود و محتمل است که تا حال کاملاً پرداخته باشد.

۱۹ - قرض دولت به علیوف از بابت پوست بره سنه ۱۳۲۷ ۲۰۰۰۰۰۰ تومان (که ظاهراً پرداخته شده).

این قرض از بابت آن بود که در زمان استبداد صغیر محمد علی شاه امتیاز اخراج پوست بره را از ایران بعلیوف تاجر تبعه روس داده بود و بعد از اعاده مشروطیت دولت این قرارداد را رد کرده و نپذیرفت. دولت روس هم نظر بآنکه این امتیاز مخالف عهدنامه و تعرفه گمرکی با ایران بود که متضمن آزادی تجارت است مایل بپیرم زدن این امتیاز شد و در نتیجه گویا در اواخر سنه ۱۳۲۸ امتیاز را موقوف داشته و بواسطه آنکه علیوف مزبور ادعای خسارت میکرد و قریب ۱۰۰۰۰۰۰ تومان باطرافهای محمد علی میرزا بیشکش داده بود لهذا دولت قبول کرد که ۲۰۰۰۰۰۰ تومان در پنج قسط سالیانه در پنج سال از قرار سالی ۴۰۰۰۰۰ تومان بشار الیه بپردازد.

۲۰ - قروض دولت بعدل السلطنه^(۲) وحاج باقر صراف و تومانیانس ۵۰۰۰۰۰۰

این قروض مقدار و ترتیبش برای ما معین نیست قسط گویا دولتی اول از بابت قروض محمد علی میرزا بآنها بود و سومی از بابت معاملات جاریه دولت با آن صرافخانه است.

ملاحظات

تاریخ ابتدای استمهال بموجب مرسله سفارت انگلیس مورخه ۸ ذی الحجه ۱۳۳۳ راجع بقبول استمهال ۲۱ ربیع الثانی ۱۳۳۳ (یعنی

(۱) اشخاص متفرقه مزبوره که قروض آنها را ارباب جمشید بیانک ضمانت کرده بوده عبارت بودند از ابوالفتح میرزا سالار الدوله - غلامعلی خان امیر افخم حسام الملک - میرزا عبد الوهاب خان نظام الملک - میرزا احمد خان شیرازی مودب المالک - دوستعلی خان اعصاب السلطنه - ابوالفتح میرزا مؤید الدوله - محمد حسن خان اجلال السلطنه - میرزا محمد حسین خان سهام لشکر. از این اشخاص امیر افخم ۹۱۱۰۰۰۰ تومان و باقی ۱۳۰۰۰۲۱ تومان و ۹ قران و ۹ شاهی قرض داشته اند و محتمل است که جمع مبالغ مزبوره با تنزیل عقب افتاده بمبلغ قروض ضمانتی جمشید بالغ شده است. ریز حساب فوق از طرف و توف الدوله در عرضیه خودش بمجلس ملی برای مدافعه از تنقیدات روزنامه رعد داده شده ولی از خارج میدانیم که سالار الدوله قریب ۲۷۰۰۰۰۰ تومان بیانک روس ضمانت جمشید و گروه ملک خود مرد آباد مقروض بود. در این صورت شاید اصل مطلب این طور باشد که چنانکه در عرضیه خود جمشید نیز که صورت آن در روزنامه چهره تا درج است مذکور است قروض ضمانتی مشارالیه اصلاً ۵۱۷۳۴۰ تومان و کسری بوده و از این مبلغ بانک روس ۱۳۰۳۳۷۲ تومان را بعنوان تحقیف بدولت ایران تقدیم کرده.

(۲) عدل السلطنه صندوقدار محمد علی شاه بود و از بابت صندوقخانه ادعای طلب داشت.

Imperial Bank of Persia (۲)

Julius Reuter (۱)

Banque d'Escompt et de prêt de Perse (۳)

برای ضمانت قروض مختلفه درجانی معین شده است بدین قرار: گمرکات شمالی در درجه اول محل ضمانت قروض روسی (فقره - ۲ و ۳) و در درجه دوم محل تحمیلات نابته ایست که بموجب قرار دادها بمهده گمرک گذاشته شده و در درجه سوم محل ضمانت قرض یک کاسه شده بانک استقراضی (فقره - ۷) است - گمرکات جنوب در درجه اول محل قرض هندی (فقره - ۵) و در درجه دوم محل قرض اسهامی (فقره - ۸) و تحمیلات مقرره است - تلگرافخانه در درجه اول محل قرض هندی (فقره - ۵) و در درجه دوم فقط تا سنه ۱۳۴۶ محل قرض اسهامی (فقره - ۸) است - ضرابخانه در درجه اول محل قرض یک کاسه شده روسی (فقره - ۷) است - شیلات بحر خزر در درجه اول محل قرض هندی (فقره - ۵) است.

مقصود از تحمیلات مقرره و نابته مقرری‌هایی است که دولت بر حسب قرارداد مخصوص با یکی از دول خارجه ملتزم شده که از محل معینی کارسازی کند مانند مستمری محمد علی میرزا (شاه مخلوع) که باید توسط بانک استقراضی از گمرکات شمالی پرداخته شود و مخارج قراقخانه که دولت ایران از اواسط سنه ۱۳۲۵ بواسطه فشار روس متعهد شد که مرتباً باز از همان محل پرداخته شود همچنین موجب بعضی از مستخدمین فرنگی که بموجب قراردادهای خودشان با دولت شرط کرده‌اند که گمرکات محل ادای آنها باشد. تحمیلات مقرره بمهده گمرکات شمالی قریب ۵۰۰۰۰۰۰ تومان است.

پیش از شروع جنگ دنیای دولت ایران سالیانه بعد از ادای اقساط همه قروض و مساعده‌های روسی و قروض انگلیسی قریب ۷۰۰۰۰۰ تومان فاضل عایدات گمرکات داشت که یک ثلث این مبلغ از گمرکات جنوب و دو ثلث آن از گمرکات شمالی بوده است.

هر جا لفظ قرض گفته شده مقصود قرضی است که بهمان عنوان بموجب یک قرار دادی راجع بدمت و استهلاك آن گرفته شده باشد و هر جا مساعده گفته شده مقصود وجوهی است که بعنوان پیشکی و علی الحساب از یک قرض بزرگ آینده که در نظر بود بمبلغ قریب سی میلیون تومان گرفته شود و همیشه از سال ۱۳۲۰ مذاکرات آن جاری بود اخذ شده است.

همه مساعده‌های انگلیسی بالناصفه از جانب دولت انگلیس و حکومت هند ادا شده است.

شرایط مالی و تزیل و ترتیب ادای حصه انگلیسی از مساعده‌های فقره ۹ و ۱۰ و فقره ۱۱ بعینه مثل هم است و غالباً این سه مساعده باسم یک مساعده ۱۴۰۰۰۰۰ لیره سنه ۱۳۲۰ ذکر میشود.

مهلتی که برای عقب انداختن تأدیة اصل حصه انگلیسی از مساعده اول (فقره - ۹) بر ای بعد از ۱۹ ربیع الثانی ۱۳۳۱ داده شد شامل

هرجا در این مقاله لیره گفته شده مقصود لیره طلای انگلیسی پوند استرلینگ (۱) است، و هرجا منات گفته شده مقصود روبل روسی است که اغلب از قرار ۹ منات و ۵ کپک یک لیره انگلیسی حساب شده است. قیمت لیره هم پیش از جنگ ۵ تومان و ۴ قران و گاهی ۵ تومان و ۲ قران بود.

در یادداشت متحد آلمانی که دولت ایران در اواخر رمضان ۱۳۳۰ در زمان وزارت خارجه مرحوم میرزا محمد علی خان علاء السلطنه و وزارت مالیه میرزا ابراهیم خان غفاری معاون الدوله در زبان فرانسه سفارت روس و انگلیس فرستاده و صورتی نیز از قروض دولت ایران در ضمن استدالات خود داده‌اند مبلغ قرض اول روسی را (فقره - ۲) بملط بجای ۲۲'۵۰۰'۰۰۰ منات ۲۰'۰۰۰'۰۰۰ منات و مبلغ قرض دوم روسی را (فقره - ۳) بجای ۱۰'۰۰۰'۰۰۰ منات ۱۳'۵۰۰'۰۰۰ منات و تاریخ قروض یک کاسه شده بانک روس را (فقره - ۷) ۱۹۱۰ میلادی (بجای ۱۹۱۱) میدهد.

سالنامه انگلیسی - The Statement's year book - در جزو قروض ایران حصه روسی از مساعده سنه ۱۳۳۱ را (که ۲۰۰۰۰۰۰ لیره انگلیسی بود) ذکر نکرده در صورتیکه اولین موعد شروع بتأدیة اصل آن ۲۰ شعبان ۱۳۳۲ بود یعنی دو هفته پیش از شروع جنگ دنیای و لهذا ممکن است فقط یک قسط ششماهه آن که ۲۵۰۰۰۰۰ تومان باشد ادا شده باشد. در ۲۷ صفر ۱۳۳۳ هم که موعد قسط دوم بوده عایدات گمرکات بواسطه جنگ بقدری تنزل کرده بود که بیم آن میرفت که کل عایدات کافی ادای اقساط منظمه قروض هم نباشد و پس از آن تاریخ هم که استمهال برقرار شد و عملکرد گمرکات شمالی را بعد از منهای ۱۵۰۰۰۰ لیره‌ای که ظاهراً حصه روسی از اقساط استمهال بود در وجه اصل و فرع مطالبات خود مأخوذ میداشتند مشکل بنظر میآید که چیزی از اصل این مساعده بروس تأدیة شده باشد. و بنا بر این قویاً محتمل است که قسمتی از اصل این مساعده هنوز بر ذمه دولت ایران باقی باشد. در مراسله دولت ایران مورخه ۱۳ رجب ۱۳۳۳ هم که در باب تقاضای استمهال بدو سفارت نوشته شده همین مساعده در جزو قروض روسی ذکر شده و برای تأدیة آن نیز مانند سایر قروض مهلت تقاضا شده است یعنی آنرا مثل ادا نشده قلمداد کرده است در صورتیکه قسط اول در موعد خودش که زمان جنگ نبود ظاهراً ادا شده است. و از اینکه سالنامه مذکور مساعده‌های انگلیسی را تماماً باقی قلمداد کرده است معلوم میشود که هنوز چیزی از این مساعده‌ها پرداخته نشده است و قرارهای سابق بواسطه جنگ بهم خورده است.

از قروض دولت ایران فقط ۶'۰۰۰'۰۰۰ تومان نقره است و باقی قروض طلا است.

ترتیبات بواسطه بروز جنگ به خورد و باز تأدیة اقساط عقب اقاد.

دو فقره مساعدۀ دیگر (مساعدہای فقره - ۱۰ و ۱۱) هم بود که جمعاً ۴۴۰،۰۰۰ لیره میشد و از سال ۱۳۳۳ شروع بتأدیة اصل آنها بایستی میشد.

باقی مانده مجموع قروض ایران در اول این سنه مالبه یعنی نوروز ۱۳۳۶ بدین قرار است:

از قرض اول روسی فقره ۲	.....	۲۱۰٬۶۲۳٬۶۲۳	مات طلا
» دوم »	.....	۹٬۶۸۹٬۰۵۰۲	» »
» یک کاسه شدۀ روسی	.....	۴٬۰۰۱٬۴۲۲	تومان فقره (۱)
» هندی فقره ۵	.....	۲۱۵٬۲۱۲	لیره انگلیسی
» اسهامی » ۸	.....	۱٬۲۲۲٬۰۰۰	تقریباً
» مساعدہای فقره ۹، ۱۰، ۱۱	.....		
» ۱۳، ۱۴	.....	۶۴۵٬۰۰۰	تقریباً
از قرض ارباب جشید فقره ۱۶	.....	۱٬۱۱۵٬۰۰۰	تومان

از قروض عند المطالبه و غرامتها تخمین صحیحی ممکن نیست.

باین قروض اقساط ۲۸ ماهه استمهال را که ۸۴۰،۰۰۰ لیره انگلیسی است با نفع مرکب آن منهای ۲۳۰،۰۰۰ لیره از آن که بقول سالنامه انگلیسی ادا نشده و همچنین مخارج حکومتی فارس و بوشهر را که دولت انگلیس بعنوان قرض در مدت جنگ پرداخته و مخارج قراقطانه را که دولت روس بعنوان قرض پرداخته و شاید مبلغ اعانه های ۲۰۰،۰۰۰ تومانی را هم که قریب شش ماه هیئت وزرای سپهسالار اعظم از روس و انگلیس گرفتند بیداضافه کرد.

بالجمله بموجب حسابی که یک قسمت آن تحقیقی و قسمت دیگر تخمینی است دولت ایران در نوروز سال ۱۳۳۶ نزدیک به ۵۰۰،۰۰۰،۰۰۰ تومان از هر حیث بخارجیه مقروض بوده است (۳).

این مقاله بقدری که در این گوشه فرنگ با دور دستی از مأخذهای ایرانی و دست رس نداشتن بایران و سدّ مخابرات میسر بود ترتیب شده و البته دارای نواقص زیادی است که اگر دست رس بمأخذهای اصلی میسر بود کاملتر و بهتر میشد.

سال ۱۳۳۱ بیشتر از ۳۰۰،۰۰۰،۰۰۰ تومان عایدی داشته و در صورت عدم کفایت از سایر عایدات دولتی برای تأدیة مساعدۀ فقره ۱۲ و پس از تمام شدن آن بهمان ترتیب برای تأدیة اصل و فرع و تنزیلهای عقب افتادۀ مساعدۀ فقره ۱۳ پرداخته شود.

(۱) این مبلغ در صورتی است که اقساط قرض مزبور مرتباً پرداخته شده باشد لکن بقول سالنامه انگلیسی از سنه ۱۳۳۲ با ینطرف اقساط این قرض ادا نشده و بقیه آن ۵٬۱۸۲٬۵۱۵ تومان است (۹۵۹٬۷۲۵ لیره انگلیسی).

(۲) ۴۹۰،۰۰۰ لیره از مساعدہای انگلیسی و تقریباً ۱۵۵،۰۰۰ لیره از مساعدۀ روسی فقره ۲.

(۳) در جمادی الآخره ۱۳۳۵ دولت ایران قریب ۵،۰۰۰،۰۰۰ لیره انگلیسی بخارجیه که از آن جمله ۹۰۰،۰۰۰ لیره اش بدو بانک بوده (بیانک شاهنشاهی و ۵۰۰،۰۰۰ بیانک استقراضی روس) و ۹۰۰،۰۰۰ لیره هم بصرف افتخاری بومی مقروض بوده است. (کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ - ۱۹۰۹ میلادی - مراسم ۲۲). در تاریخ ۲۵ رجب ۱۳۳۱ مجموع قروض دولت ایران ۶٬۷۵۰،۰۰۰ لیره انگلیسی بوده است که از آن ۶٬۵۵۴،۰۰۰ لیره بر ذمّه دولت در آن تاریخ باقی بود. (کتاب آبی انگلیسی راجع بایران شماره ۱ - ۱۹۱۴ میلادی - مراسم ۲۹۵).

در باب ادای پنج فقره مساعدہای انگلیسی سال ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ (فقره ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳) آخرین قرار پس از مهلت های مکرر که برای ادای اصل آنها داده شد چنین شد که از شعبان ۱۳۳۳ بتأدیة آنها شروع شود و ابتدا از بابت مساعدۀ ۲۰۰،۰۰۰ لیره ۱۳۳۱ (فقره - ۱۲) از فاضل عایدات گمرکات جنوب و در صورت عدم کفایت از سایر عایدات دولتی و مخصوصاً از مالیات تریاک و مسکرات ولایات جنوبی باقساط ششماهه هر قسطی ۲۵۰،۰۰۰ تومان پرداخته شود تا وقتی که تمام شود و پس از آنکه مساعدہای سه گانه ۱۳۳۰ (فقره - ۹ و ۱۰ و ۱۱) تماماً ادا و پرداخته شد آنوقت از عایدات مزبور بهمان ترتیب یعنی بهمان اقساط و همان مبلغ پرداختن مساعدۀ آخری ۱۳۳۱ (فقره - ۱۳) که ۱۰۰،۰۰۰ لیره است شروع شده و مرتباً ادا شود تا وقتی که تمام شود. لکن در باب ترتیب تأدیة مساعدہای سه گانه ۱۳۳۰ (فقره - ۹ و ۱۰ و ۱۱) که ۱۴۰،۰۰۰ لیره است قرار صریح کتبی در دست نیست که آیا پس از انقضای مهلت یعنی از ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ باز بموجب قرارداد اولی باید تمام فاضل عایدات گمرکات جنوب بتأدیة آنها تخصیص شود (که در آن صورت تأدیة مساعدۀ فقره ۱۲ باز عقب میافتد) و یا از محل های دیگر باید ادا شود یا آنکه این مساعدہها نیز مانند مساعدہهای ۱۳۳۱ باقساط ششماهه ۲۵۰،۰۰۰ تومان باید تأدیة شود (که در آن صورت یا پیش از فقره ۱۲ و یا بلافاصله بعد از آن و پیش از فقره ۱۳ باید ادا شود). از مراسله تاونلی وزیر مختار انگلیس که در ۱۹ جمادی الآخره ۱۳۳۱ بیانک شاهنشاهی درباب ترتیب تأدیة مساعدۀ ۱۰۰،۰۰۰ لیره سنه ۱۳۳۱ (فقره ۱۳) چنان مفهوم میشود که در حقیقت دولت انگلیس همه مساعدہهای پنج گانه خود را که در سنه ۱۳۳۰ و ۱۳۳۱ داده و مبلغ جمع آنها معادل ۴۴۰،۰۰۰ لیره انگلیسی شده یک قلم مانند یک مساعدۀ فرض میکند که باید از ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ باقساط ششماهه از قرار قسطی ۲۵۰،۰۰۰ تومان پرداخته شوند (۱). ظاهراً تمام این

(۱) در کتاب آبی انگلیسی راجع بایران (شماره ۱ - ۱۹۱۴ میلادی) در مراسله شماره ۲۹۵ در ضمن شرح عایدات گمرکات جنوب میگوید: فاضل گمرکات بعد از ادای اقساط قروض قریب ۵۵۰،۰۰۰ لیره است که از سال ۱۳۳۳ (۱۳۳۴) بواسطه شروع بادای اصل قرض فقره ۸ فاضل مزبور به ۴۹۰،۰۰۰ لیره تنزل خواهد کرد و این مبلغ ابتدا بتأدیة مساعدہهای ۱۳۳۰ یعنی ۱۴۰،۰۰۰ لیره (فقره ۹ و ۱۰ و ۱۱) صرف خواهد شد که در سنه ۱۹۱۶ میلادی (۱۳۳۴ - ۱۳۳۵) تمام میشود (۲) و پس از آن بادای مساعدہهای ۱۳۳۱ یعنی ۳۰۰،۰۰۰ لیره تخصیص میشود که با تنزیل های پس افتاده تا سنه ۱۹۲۸ (۱۹۱۸) میلادی (۱۳۴۶ - ۱۳۴۷) تمام میشود. لکن اقرب شقوق بصحت بنا بر آنچه از مقررات صریحه قراردادهای رسمی بدست میآید آنست که بنا بر آن بوده که تمام فاضل عایدات گمرکات جنوب کاملاً از ۱۸ شعبان ۱۳۳۳ بتأدیة اصل و فرع ۱۴۰،۰۰۰ لیره مساعدہهای سه گانه ۱۳۳۰ (فقره ۹ و ۱۰ و ۱۱) صرف شود تا وقتی که تمام شود و از همان تاریخ ۲۵۰،۰۰۰ تومان هر ششماهه از عایدات مالیات تریاک و مسکرات ولایات جنوبی (که تنها تریاک در

نظر اجمالی باوضع ایران

تغییر و تبدیل هیئت وزرای ایران تندتر از بیرون آمدن شماره‌های روزنامه کاوه واقع می‌شود. همچنانکه ما در شماره قبل خبر تشکیل هیئت وزراء در اواسط ماه رمضان ریاست آقای نجفقلی خان صمصام السلطنه بختیاری بجهت اطلاع خوانندگان روزنامه کاوه نگاشتیم اینک بموجب اخبار اخیر تغییر هیئت مذکور و تشکیل هیئت جدید را در تحت ریاست آقای میرزا حسن خان وثوق الدوله که در تاریخ ۲۹ ماه شوال ۱۳۳۶ شروع بکار نموده‌اند از قرار ذیل مینگاریم:

آقای میرزا حسن خان وثوق الدوله . . . . . رئیس الوزرا و وزیر داخله
 آقای علیقلی خان مشاور الممالک . . . . . وزیر خارجه
 آقای میرزا حسن خان مشار الملک . . . . . مالیه
 شاهزاده فیروز میرزای نصره الدوله . . . . . عدلیه
 آقای میرزا ابو الحسن خان دیر الملک . . . . . فواید عامه و تجارت
 آقای میرزا احمد خان نصیر الدوله . . . . . علوم و اوقاف

برای وزارت‌های جنگ و پست و تلگراف هنوز کسی معین نشده بوده لهذا موقتاً و بعنوان کفالت آقای قاسم خان سردار همایون اداره امورات وزارت جنگ و آقای محاسب الممالک اداره وزارت پست و تلگراف را در عهده گرفته‌اند.

این دور و تسلسل و این تغییر و تبدل تند تندرا علت واقعی هنوز برای ما معلوم نیست ولی آنچه بهرین میشود احتمال داد باز همان وجود قشون دو دولت خارجی در داخله ایران و تحریکات انگلیسی است در خود طهران.

بنا بر آنچه بتحقیق پیوسته انگلیسها در ایران آرام نیستند و اتصالاتدهای نظامی و مهمات بترت و بپرچند وارد کرده و از این طرف در خط همدان و قزوین پیش می‌روند. و باز از قراریکه روزنامه‌های طهران مینویسند قوای نظامی انگلیس در خط قزوین ورشت از طرف مجاهدین طوالش و مازندران در زیر ریاست میرزا کوچک خان کسمانی که بجنگی معروف میباشند چندین بار بمقاومت سخت برخورد و دوباره مراجعت کرده‌اند. لکن اخیراً - بنا بنگارش روزنامه‌های آلمان- انگلیسها وارد رشت هم شده‌اند. باز از قراریکه روزنامه‌های ایران اطلاع میدهند مأمورین انگلیس در حدود غرب از کار دسیسه و القای قتل و فساد میان ایلات محلی فروگذاری ندارند و اخیراً (در ۲۷ ماه رجب ۱۳۳۶) ایلات کلهر و قلخانی و گوران بایل سنجایی هجوم برده و خود انگلیسها هم از طرف دیگر با توپخانه و جهازات هوا نورد حمله نموده ایل مذکور را بکلی از پای در آورده‌اند و بقول خود قاسم خان سردار ناصر رئیس سنجایی تقریباً پانصد نفر از آنها تلف و دو کروز تومان خسارت دیده‌اند. علی اکبر خان سردار مقتدر سنجایی با دوازده نفر بقیه السیف از کسان خود در کوهها متواری و قاسم خان سردار ناصر مذکور برادر او از

طرف انگلیسها دستگیر و بیفداد فرستاده شده است. این دو سردار نامی دو پسر یگانه راد مرد غیور شیر خان صمصام الممالک مرحوم بزرگ و رئیس ایل سنجایی بوده و بجلافت و وطن پرستی معروف میباشند. - راجع بحركات طایفه جلو (۱) که مادر خصوص آنها شرحی در شماره «۲۸» کاوه نوشتیم که بتحریرک انگلیسها در زیر فرمان صاحب‌منصبان فرانسه تشکیلاتی برای خودشان درست کرده و اسباب قتل و فساد میگردند، از قراریکه روزنامه‌های طهران مینویسند اخیراً جمعی از طایفه مذکوره بحوالی سلماس و خوی رفته و چون جمعیت زیادی بوده‌اند در ضمن تدارک مسکن در دهات انصافات با اهالی محلی خصوصاً با اسمعیل آقای شکاک معروف به «سیمتو» رئیس طایفه شکاک طرف شده و کار منجر بزد و خورد گردیده و در یکی از این زد و خوردها که در قریه خسرو آباد واقع در نیم فرسخی دیلمقان میان اکراد شکاک و جلوها اتفاق افتاده مارشیمون رئیس کل طایفه کلدانی با داماد و برادرش کشته شده‌اند. کم کم آتش فساد بالا گرفته و نظر دقت اولیای دولت را جلب نموده و در نتیجه اقداماتی که از طرف وزارت امور خارجه بعمل آمده دولت فرانسه ۴۸ نفر صاحب‌منصب فرانسوی را از احوالی خواسته و آنها هم در ۲۹ ماه رجب بقصد فرنگستان از تبریز عبور کرده‌اند. بعد یک قوه نظامی مرکب از دو هزار نفر سوار و سرباز که بالاخره شاهزاده امامقلی میرزا امیر نویان ریاست آن معین شده بود برای تنیه اشرار و قلع ماده فساد تشکیل و بسلماس اعزام شده و بدو هیئت ناصحه‌ای مرکب از آقای میرزا صادق خان اجلال الملک و میرزا اسمعیل توبری و خلیفه ارمنه از تبریز بسلماس و احوالی گسیل داشته و در موقعی که هیئتی دیگر از طرف جلوها از اورمیه وارد بندر شرفخانه شده و اصلاح ذات‌الین را میخواستند قشون عثمانی از سرحد داخل خاک ایران شده و در اواسط ماه شعبان میانه عساکر عثمانی و جلوها شروع بزد و خورد گردیده است. -

از پنج شش ماه باینطرف مرض حصه در طهران شیوع بهمرسانیده و روزانه عدّه کثیری باین مرض فوت میشوند. قیمت نان نظر بکتابی که از طهران نوشته‌اند منی ۱۴ و ۱۶ الی ۱۸ قران است و آترا هم یک من بمیشود خرید بلکه مثل سایر چیزها فقط یک سیر و دو سیر میتوان خرید. قیمت برنج خورده منی ۲۲ قران، قند پنج تومان، لپه سیری سه عباسی است. عدّه فقرا دار المساکین طهران بالغ بر دو هزار و هفتصد نفر شده و کمسیون دار العجزه در صدد است که بواسطه باره اقدامات باز مقداری از عجزه و فقرارا جمع آوری نماید.

در فارس - بواسطه مواظبت مجلسی مرکب از طبقات تجار و اعیان و مخصوصاً هیئتی که بناواخانها سرکشی مینماید نان بقدر کفایت بققرای اهالی داده میشود و در بعضی نقاط دار المساکین باز کرده و جمع کثیری از فقرارا اعاشه مینماید.

(۱) کلدانیهای خاک عثمانی که در موقع جنگ با ایران مهاجرت نموده‌اند.

همچنین میرزا مصطفی خان رئیس اداره تشخیص عایدات روز ۱۰ رجب ۱۳۳۶ بدست میر سید حسین خان فهیم الممالک کشته شده است .
و بموجب اخبار اخیره لوگوتتی (۱) وزیر مختار اطریش در طهران نیز وفات کرده است .

وقایع جنگ فرنگستان

(از ۱۵ رمضان تا ۱۵ ذی القعدة ۱۳۳۶)

بهار امسال در صحراهای فرانسه منظره‌هایی دیده می‌بند که مانند آترا دیده بشری تا با امروز هرگز ندیده است . ۱۰ تا ۱۵ کرور مرد برومند و تندرست در مقابل یکدیگر جان در کف گرفته وبا وسایل هجومی و دفاعی کاملی که نتیجه چندین قرن دانش وسی و نکابو است در تلف نمودن یکدیگر کوشانند .

پس از هجوم سومین آلمانیها که شرح آن در شماره پیش «کاوه» گذشت چند روزی نسبتاً خوشی و خاموشی جای غرش نوپ و تفنگ را گرفت ولی آشکار بود که دو حریف در تدارک کارند تاکی از نو صور هجوم بسدا آمده و سربازان از قمر سنگرها برون جسته و میدان پهناور جنگ را نمونه روز رستخیز نمایند .

در همین هنگام آرمی باز در گوشه‌های دیگر عالم اتفاقاتی رخ داد که هر کدام بخودی خود دارای اهمیتی بود ولی ولوله جنگ صدای آنها را بزودی خفه نموده و از میان برد: در ۱۷ رمضان خبر کشته شدن امپراطور سابق روسیه نیکلای دوم منتشر شد و تلگرافی که از کپنهاگ پایتخت دانمارک در تاریخ فوق رسید مشعر بود بر آنکه بمناسبت نزدیک شدن دسته های چکو اسلوواک (۲) بشهر یکتاترینبورگ که نیکلای دوم در آنجا محبوس بود هیئت بولشویکیهای آنجا از بیم آنکه مبادا امپراطور بدست دشمن افتد بنا بامر پترسبورگ اورا تیر باران نمودند . از اینرو نیکلای دوم آخرین پادشاه سلسله رومانوف که در سال ۱۳۱۲ بتخت نشسته بود پس از آنکه ۲۵ سال سلطنت نموده و در ۲۱ جمادی الاولی ۱۳۳۵ از تخت و تاج استعفا داده و ۱۵ ماهی نیز در اسیری بسر برده بود از میان رفت و سلسله رومانوف پس از ۳۱۴ سال سلطنت که از غرة محرم سال ۱۰۲۲ شروع میشود بنظر میاید که یکباره خاموش شده باشد .

در همان هنگام که نیکلای دوم وداع زندگانی میگفت ارمنستان که قریب ۹۰۰ سال از استقلال محروم مانده بود قدی علم نموده و اعلان استقلال

در همدان - نیز بدستاری حکومت محلی هزار و ششصد نفر از فقراى خرابه نشین جمع شده و در چند باب کاروانسرا زندگانی مرتی برای آنها تهیه کرده اند .

در زنجیان - یک باب دار المساکین بهمت جمعی از تجار افتتاح شده از ششصد الی هفتصد نفر فقرا در آنجا اعاشه میشوند .

چندی است که بعضی از طوایف قشقائی بر ضد اقدامات انگلیس در فارس و قشون موسوم به «پلیس جنوب» برخاسته و نزاع میانه آنها و قشون حکومت فارس برپا است . نظر باخبر اخیره که مجراید انگلیس رسیده است شورش قشقائیان رو بخاموشی است و راه طهران و شیراز که مسدود شده بود باز شده است .

شاهزاده ناصر الدین میرزا پسر مرحوم مظفر الدین شاه از طرف وزارت جنگ بریاست کل اداره قزاقخانه منصوب شده و سرتیب مایدل رئیس سابق قزاقخانه که روسیه مراجعت میکرده از طرف بالشویکیها محکوم بقتل شده و در دریا غرقش کرده اند .

یور شولبرگ رئیس سابق تأمینات نظمی در طهران بریاست تشکیلات نظمی خراسان مأمور شده است .

پنجاه نفر از اسرای اطریشی از حدود ترکستان مستخلص شده بمشهد آمده اند و آنچه از اسرای آلمانی و اطریشی برشت و مازندران میرسند از طرف جنگلیها بیک ترتیب منظمی خرج راه داده و بهر نقطه که بخواهند فرستاده میشوند .

دولت ایران تمام روزنامههای طهران را بواسطه هتاکى و فحاشی که در حق یکدیگر و سایرین میکرده اند بجز روزنامه «ایران» تا قرارداد ثانوی از انتشار منع نموده است .

از قرار خبری که در روزنامههای فرنگی انتشار یافت پرنس میرزا محمد علی خان علاء السلطه رئیس الوزرای سابق ایران در پانزدهم ماه رمضان ۱۳۳۶ در حالیکه بیشتر از نود سال داشته است پدرود زندگی گفته و برحمت حق پیوسته است . مرحوم مشار الیه پسر میرزا ابراهیم خان کار پرداز بمبئی و پدر آقایان میرزا مهدی خان مشیر الملک سفیر ایران در لندن و میرزا حسین خان معین الوزاره وزیر تجارت و فواید عامه سابق و یکی از رجال درجه اول دولت ایران و بشرافت نفس و پاکی نیت معروف بود و در واقع فوتش موجب هراسان افسوس و درینج است .

نیز آقا شیخ محمد رضای مجتهد قمی از معاریف علمای طهران ، و آقا سید یعقوب صدر الطمای خراسانی و حاجی محمد اسمیل کاشف دو وکیل خراسان در دوره دوم مجلس شورای ملی ، و مویده الممالک مدیر روزنامه ارشاد و صبح صادق و پلیس ایران وفات یافته اند .

آقا سید جلیل رکن الاسلام خاخالی مدیر روزنامه «کوکب ایران» در شب غرة ماه جمادی الآخره ۱۳۳۹ در طهران از طرف دو نفر شخص مجهول مورد حمله شده و با چند تیر موزر بقتل رسیده است .

(۱) Logothetti

(۲) Trheko-Slowak - چکو اسلوواکها عبارت از سربازان اتریشی هستند که اصلاً از نژاد اسلاو هستند . سربازان مذکور پس از آنکه بدست روسها اسیر شدند بنا بدشمنی دیرینه که با دولت اتریش دارند داخل در قشون روس شده و بنای جنگ را گذاشتند تا آنکه بولشویکیها در روسیه سرکار آمدند و چکو اسلوواکها برضد آنها شدند و کم کم متفقین هم با آنها نزدیک شده و بیشتر از پیش آنها را برضد بولشویکیها تحریک نمودند و در چندین نقطه روسیه میان آنها وقتون بولشویکی جنگ در گرفت و هنوز هم جریان دارد .

شد و بدبختانه هنوز هم اثر آشکاری در میان نیست که از روی آن بتوان بیان این دوره و حشتناکرا و لو بتخمین هم باشد معین نمود چیزی که معلوم است این است که هر روز خونهای عزیز بسیار ریخته و ساختمانهای فراوان ویران میشود چنانکه بنا یاخبر رسمی در ظرف چهار سال جنگ تنها از طرف متفقین دست کم ۴۲ کرور نفس انسانی تلف شده و از این مقدار ۱۰ کرور از فرانسه، ۲۸۰۰۰۰۰۰ از انگلیس، ۲۴۰۰۰۰۰۰ از ایتالیا و بقیه از روسیه و سایر دول اتفاق بوده است. کوسمین^(۱) مأمور مطبوعات پترسبورگ رسماً اظهار داشته که تا ۲۵ شعبان ۱۳۳۶ (۵ زولیه ۱۹۱۸) عده کشتگان روسی ۹ کرور و مجروح و معیوب ۱۲ کرور و اسیر ۶ کرور بوده که در بهر طرفه ۲۷ کرور میشود. اکنون که دهه سوم دی القمه ۱۳۳۶ شروع میشود باز در میدان جنگ فرانسه زد و خورد با شدت هر چه تمامتر در میان است تا عاقبت کار بکجا کشیده و نتیجه چه شود!

اخطار

راجع برسم الخط

از آنجایی که اغلب در مقام کتابت بواسطه مشابهت املائی یاه تنکیر و خطاب و اضافت و غیره بعد از های مخفی در آخر بعضی کلمات مانند هفت، زنده، بنده و غیره التباس واقع شده و گاهی در پاره موارد برای خوانندگان اشتباه حاصل میشود لهذا ما پس از تأمل زیاد بر آن مضم شدم که بعد از این در این کلمات یاه تنکیر را اظهار کرده و قاعده املائی نسخه های قدیم فارسی را که بهمین نحو بود احیا و تجدید کنیم. فعلاً یاهای مذکور را کلیه بصورت همزه مینویسند و مثلاً در این دو جمله «بنده شایم» که در حقیقت «بندهی شایم» تلفظ میشود و «بنده از بندگان شایم» که «بنده ای از بندگان شایم» تلفظ میشود یاه اضافت در جمله اول و یاه تنکیر در جمله دوم بیک طور نوشته میشود و بسا که موجب اشکال در فهمیدن مطلب میگردد. و بواسطه قاعده املائی که ما در صدد ترویج آن هستیم یاه تنکیر همه جا ظاهر شده و یاه خطاب و اضافت بقرار قدیم نوشته و هر نوع التباس دفع خواهد شد. امیدواریم این قاعده املائی محل قبول و توجه ادبای عصر گشته و بتدریج رایج گردد.

توضیح

در شماره گذشته که فهرست اسامی و کلای سه دوره مجلس شورای ملی را درج کردیم در جدول مسلک و کلای دوره اول بملاحظه آنکه در مجلس اول فرقه های سیاسی موجود نبود تمایلات شخصی هر وکیل را بحسب تند روی و یا کهنه پرستی او مأخذ قرار داده و بهمان معنی بر حسب

نمود و شکفت در آن است که درست در همان هنگامی که امپراطور روس که خود را حامی ارمنها میخواند بروی حیات چشم می بست ارمنستان بروی زندگانی و هستی دیده میگشود.

در ۲۳ رمضان خبر وفات اعلیحضرت سلطان محمد پنجم رسید که پس از ده سال سلطنت در ساعت ۷ بعد از ظهر روز مزبور دنیای فانی را وداع گفته و تاج و تخت را برادر خود وحید الدین گذاشت که باسم سلطان محمد ششم بتخت سلطنت نشست.

در ۳۰ رمضان فن کولمان^(۱) وزیر امور خارجه آلمان استعفا داده و فن هینتزه^(۲) بجای او منصوب گردید. فن هینتزه پس از آنکه مدتها در قشون دریان خدمت نموده مأمور بحری آلمان در پترسبورگ گردید و خیلی جلب اطمینان درباریان روس را نمود و بالأخره تقریباً ده سال میشود که بکلی از خدمت بحری خارج شده و داخل در خدمت سیاسی شده است. اول چندی در مکزیک و بعدها از ۱۳۲۲ تا ۱۳۲۵ در چین سفیر بود و پس از آن در نوژ سفارت رفت تا آنکه در تاریخ فوق وزیر امور خارجه گردید. سن مومی الیه اکنون ۵۴ سال است. اما گذارشات جنگ چنانکه در شماره پیش «کاو» گفته شد سوئین هجوم آلمان در میدان جنگ فرانسه در ۱۶ شعبان (۱۳۳۶) شروع شد و در مدت اندک پیشرفت بسیار نمود.

در ۲۲ رمضان خبر رسمی آلمان میگفت که از عید نوروز (۷ جمادی الآخره ۱۳۳۶) تا روز مزبور (۲۲ رمضان ۱۳۳۶) که تقریباً ۳ ماه ونیم میشود ۱۹۱۴۵۴ اسیر و ۲۴۷۶ توپ و ۱۵۰۰۲۴ توپ مسلسل در میدان جنگ فرانسه بدست قشون آلمان افتاده است.

در ۶ شوال باز آلمانها چهارمین بار در همان جای هجوم سوم یعنی در قطعه از میدان جنگ که از مشرق شهر رتس^(۳) شروع و بطرف جنوب یعنی بطرف رودخانه مارن متمایل شده و از آنجا پس از تشکیل دادن سه گوشه باز بطرف شمال (سواسن) روان میشود بنای هجوم را گذاردند و طولی نکشید که از رودخانه مارن هم که نزدیک پاریس در رودخانه سن میرزد گذشته و ۱۷۰۰۰ اسیر هم بدست آوردند. ولی متفقین که پاریس را بلافاصله در خطر دیده و ملتفت اهمیت مسئله بودند پس از تدارک بسیار در همان اوان در ۹ شوال با قوای بسیار جدتاً در صدد جلوگیری قشون آلمان بر آمده و با شدت بسیار بنای حمله را گذاشته و با وجود تلفات بسیار هر روز نیز بر شدت هجوم خود افزودند. سران سپاه آلمان که از دیرگاهی بانطرف حفظ سرباز خود را لازم تر از حفظ قطعه سرزمین میداند مخصوصاً که بارها دیده شده که از نو با عملیات تازه بدست آوردن آن قطعه سرزمین ممکن است در بعضی نقاط میدان جنگ قشون خود را کمی عقب کشیدند و از اینرو دوباره قسمتی از آنچه در این سال از دست متفقین بیرون رفته بود بدانها برگشت.

در میان این زد و خورد های هولناک در ۲۳ شوال ۱۳۳۹ (اول اگوست ۱۹۱۸) سال چهارم جنگ هم پایان رسید و سال پنجم شروع

Kusmin (۱)

Reims (۳)

von Hintze (۲)

von Kühlmann (۱)

فهرست مندرجات جلد سوم.

بقیه قسمت پنجم: باب ۷ - دوره سلاطین بیگانه و ملوک الطوائف در شش فصل ۸ - سلطنت اشکانیان در بیست و هشت فصل و دو ضمیمه ۹ - سلطنت ساسانیان در بیست و هشت فصل.

قسمت ششم: حکومت و زندگی خانوادگی در شش فصل:

فصل ۱ - روابط طبقات ملت عموماً. ۲ - طبقه روحانیان
۳ - طبقه لشکریان. ۴ - طبقه سوم یعنی چوپانان، برزگران، کارگران و بازاریان. ۵ - زندگی خصوصی و خانگی ایرانیان. ۶ - روابط فرقه‌های مذهبی و دیگر مذاهب در ایران.

قسمت هفتم - فنون و صنایع در پنج فصل:

فصل ۱ - زبان ایرانی و لهجه‌های آن. ۲ - خط ایرانی.
۳ - ادبیات قدیم ایران و کتاب آوستا. ۴ - ترجمه آوستا و ادبیات پس از آوستا. ۵ - صنایع ایران.

تصحیح

در شماره سابق «کاوِه» (شماره ۲۹-۳۰) در صفحه ۱۱ در «صورت کابینه‌های وزرا در عهد مشروطیت» تاریخ کابینه علاء السلطنه که «۲ صفر ۱۳۳۰» نوشته شده غلط چاپ شده «۲ صفر ۱۳۳۱» صحیح است.

کشف تلمیس

یا

دو روئی و نیرنگ انگلیس

از روی استاد محرماتة انگلیسی در باب ایران

از سلسله انتشارات اداره «کاوِه»

در اداره «کاوِه» موجود است

قیمت ۳ مارک

آنکه آزادی محدود و معتدل یا کامل و مفرط را طالب بودند لفظ معتدل و آزادخواه استعمال کردیم. بعد از انتشار جریده مطلع شدیم که این الفاظ که ما آنها را بواسطه تنگی دایره الفاظ و نداشتن کله‌ای که دلالت مطابقت بر مقصود داشته باشد بجای الفاظ فرنگی کنسرواتر (۱) و لیبرال (۲) استعمال کرده بودیم در بعضی اذهان تأثیر ناموافق کرده و دلالت مفهومی از آن استخراج کرده‌اند باین معنی که گویا معتدلهای آزادی طلب شمرده نشده‌اند در صورتیکه همه و کلاً باستانی سه چهار نفر بلا شک مشروطه طلب و طالب آزادی بوده‌اند و فقط در آزادی طلبی بدرجات مختلف بوده‌اند چنانکه در آلمان و انگلیس هم همین تفاوت درجات موجود است.

بهترین تألیفات فرنگیها

در باره ایران

- ۶ -

۴ - «اطلاعات در باره ایران قدیم»

تألیف فریدریک اشپگل آلمان

فهرست مندرجات جلد دوم:

قسمت چهارم: مذهب ایرانیان قدیم دارای پنج باب:

باب ۱ - خدایان آسمانی در هفت فصل. باب ۲ - جهان ارواح در سی و پنج فصل. باب ۳ - جهان جسمانی در سه فصل. باب ۴ - عطف نظر باصول مذهب زردشت. باب ۵ - فرقه‌های مذهبی ایران: زروانیان - کیومرثیان - اصول مذهب ایرانیان در کتاب هرودت - اصول مذهب ایرانیان در شاهنامه - اصول مذهب مانی - مزدک و پیروان او.

قسمت پنجم: تاریخ سیاسی ایران دارای شش باب:

۱ - اوضاع سیاسی ایران قدیم. ۲ - آغاز عظمت سلطنت ایرانیان - سلطنت مدی. ۳ - قوت گرفتن سلطنت ایران و ترقی و شکوه خاندان هخامنشی در چهار فصل. ۴ - سلطنت خاندان هخامنشی در حال خاتمه پذیرفتن در یازده فصل. ۵ - انقراض سلطنت هخامنشیان - سلطنت اسکندر بزرگ - داریوش سوم. ۶ - افسانه اسکندر در نزد ایرانیان. ضمیمه: بازارگاد (دشت مرغاب) - رودخانه سوس (شتر) - پارتها.

Liberal (۲) Conservateur (۱)